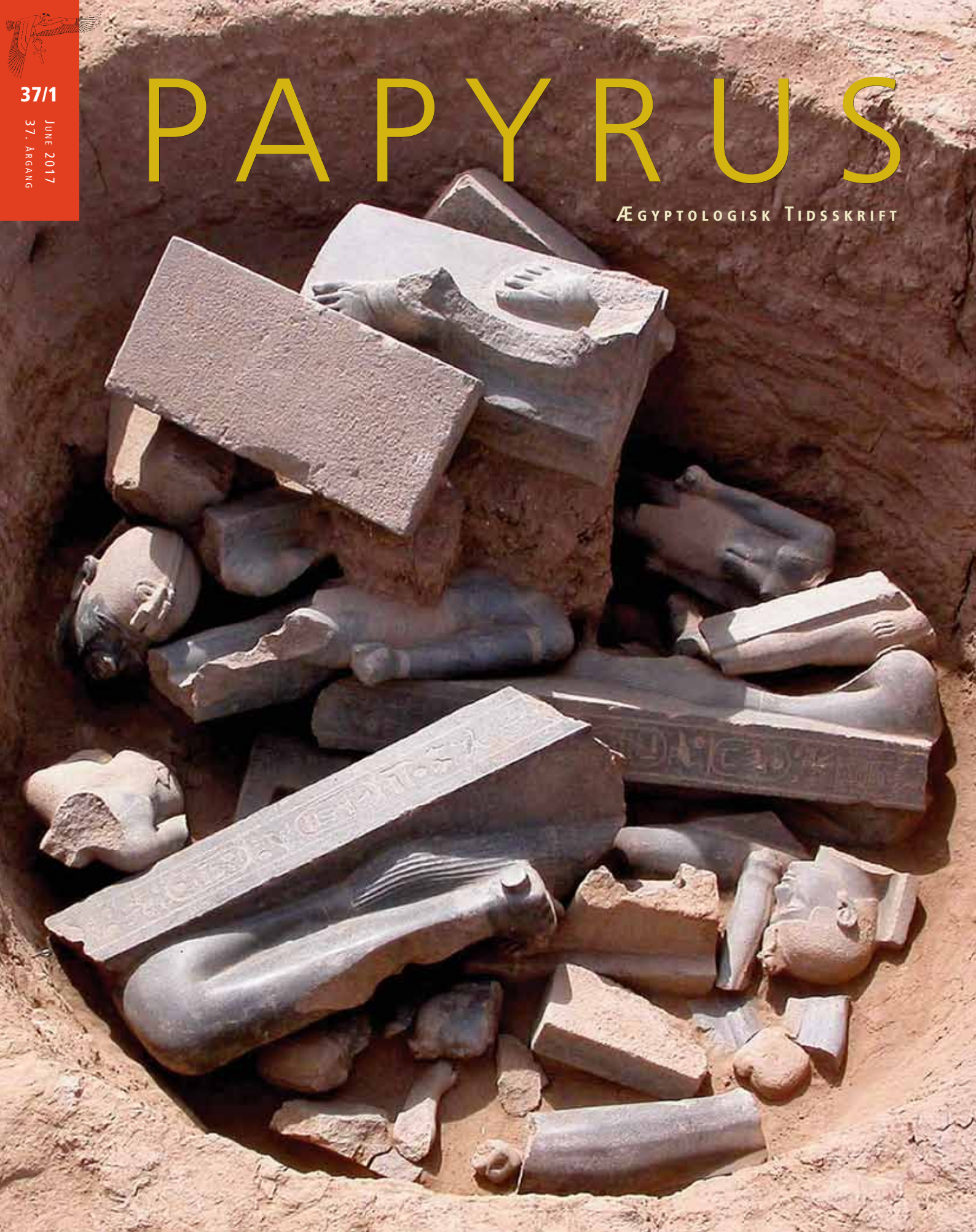

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

Indhold

PAPYRUS 37. årgang nr.1 2017

Et sindrigt
låg til en af
Tutankhamons salve-
krukker
(obj. no.
620-1).
Foto LM.

**4 Dokki Gel: et møde
mellem ægyptisk og
afrikansk arkitektur**
*Dominique Valbelle og
Séverine Marchi*

**14 Tutankhamons
salvekrukker**
Lise Manniche

28 Mumienes indre
Anne Haslund Hansen

**32 Apis-templet i
Frederiksberg Have**
Thomas Christiansen

**36 3. Tutankhamon-
konference i Cairo**
Lise Manniche

40 Boganmeldelse
Lise Manniche

41 Siden Sidst
Louise Alkjær

**49 Elektronisk mødekalendar,
flytning og email**

**50 Gavekort til medlemsskab
af DÆS**

OM FORFATTERNE

Louise Alkjær er cand.
mag. i ægyptologi

Anne Haslund Hansen
er Seniorforsker ved
Danmarks og Middel-
havsländenes Oldtid,
Nationalmuseet

Thomas Christiansen er
postdoc på ToRS

Lise Manniche, mag.
art. og PhD, er tidligere
ekstern lektor på ToRS,
Københavns Universitet

Séverine Marchi er
Ingénieur d'études i
arkæologi ved CNRS
(UMR 8167-Orient et
Méditerranée)

Dominique Valbelle er
professor emerita ved
Université Paris-Sor-
bonne (Paris IV)

ENGLISH ABSTRACTS

Dokki Gel: Egyptian architecture meets African

*Dominique Valbelle and
Séverine Marchi*

Since 2013 the site of Dokki Gel in North Sudan has been excavated by a Swiss-French-Sudanese expedition. A large section of a town has been cleared, revealing buildings from the period known as Kerma Classic, coinciding with the beginning of the 18th dynasty, subsequently destroyed and/or extended and inhabited continually until the Meroitic Period. Predating the Egyptian occupation with its elements of a fortified settlement with two enclosure walls, unique remains of African architecture have been identified in the space between, introducing huge ceremonial palaces with hundreds of columns. The concession was extended in 2016, and the new season will reveal more details concerning this monumental, ceremonial city, at that time at the southern limit of the Egyptian empire.

The unguent vessels of Tutankhamun

Lise Manniche

Among the arts and crafts of the New Kingdom, the unguent vessels of Tutankhamun provide unusual examples of the skill of the stone carvers in shaping calcite ("alabaster") into intricate forms, most of them including symbolic references to the role of the king while in the world of the living. They would have served their purpose admirably, but posterity has judged their artistic merit less favourably. However, the aromatic con-

tents of the jars was appreciated, and it was subsequently removed, apparently by intruders soon after the burial. Strangely, residue analysis has not been attempted since Howard Carter's days. The vessels themselves are due to be published by the present writer in the near future.

Mummies inside

Anne Haslund Hansen

Three mummies in the National Museum in Copenhagen have recently been CT-scanned. The non-invasive procedure of such a scan reveals the inside story while leaving the outside intact.

One mummy contained a child aged around 4, presumably of Ptolemaic date; the second was a fake child's mummy with no bones at all; and the third had the appearance of an ibis, but it only contained a bird's wing.

The Apis Temple in Frederiks- berg Gardens, Copenhagen

Thomas Christiansen

Known as the temple of Apis, the building in one of the parks of central Copenhagen was designed by Nicolai Abildgaard, the painter (1746-1809) around 1801 and built in 1802-1804. It derives its name from the gable decoration of a charging bull, copied from an antique, carved gem. This choice was not a mere formality, for Abildgaard had taken an interest in its Egyptian connection as laid out in a book in his possession. Furthermore the bull came to feature in the zodiac backdrop to one of his paintings, celebrating "Philosophy".

PAPYRUS udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr Afdelingen
ToRS
Københavns Universitet Amager
Karen Blixensvej 4, bygning 10
2300 København S

Hjemmeside

www.daes.dk

DÆS e-mail

mail@daes.dk

Papyrus e-mail

lise@manniche.org

Bank

Danske Bank
1551-0007347383

Bestyrelse

Else Steenberg (sekretær)
Louise Alkjær
Merete Allen Jensen
Tine Bagh (formand)
Diana H. Barfod (kasserer)
Bo Dahl Hermansen
Paul John Frandsen
Mette Gregersen (næstformand)
Ole Herslund
Mette Holst
Lise Manniche (Papyrusredaktør)
Elin Rand Nielsen (webmaster)

PAPYRUSredaktion

Lise Manniche (ansv.)
Bo Dahl Hermansen
Elin Rand Nielsen
Louise Alkjær

Grafisk medarbejder

Merete Allen Jensen

Tryk

P.E. Offset, Varde

Eftertryk kun tilladt med skriftlig
tilladelse fra redaktion og forfattere.

ISSN 0903-4714

Omslagsbilleder

Forsiden: "Cachetten" i Dokki Gel.
Bagsiden: Sakrale bygninger i Dokki
Gel. Begge © Mission suisse-franco-
soudanaise de Kerma-Doukki Gel.

Redaktionelt

Idette nummer er vi endnu engang så heldige at have en artikel specielt skrevet til Papyrus af en udenlandsk forsker. Inspireret af et radiointerview i februar med Charles Bonnet, der i en menneskealder har udgravet i Kerma i Nordsudan, forhørte jeg mig hos hans medarbejder, Dominique Valbelle, om hun med ret kort varsel kunne tænke sig at skrive om den interessante og unikke arkitektur, som ekspeditionen har afdækket i løbet af de seneste par år. I Dokki Gel, der ligger 800 meter nord for Kerma, anlagde Tuthmosis I en gevaldig fæstning, men på stedet lå der allerede nogle store, ceremonielle bygninger i afrikansk stil med hundredvis af søjler, anlagt i "Kerma Klassisk"-tid, dvs. helt i begyndelsen af Nye Rige. Lokaliteten var kontinuerligt beboet lige til meroitisk tid, og mens vi venter på planer over de forskellige lag, kan vi nyde de næsten grafiske luftfotografier (taget med droner?) af byen.

**Vigtig
information
for DÆS-
medlemmer
Se s. 49-50**

Tutankhamon er evigt aktuel, jf. den 3. Tutankhamon-konference i Cairo, omtalt senere i bladet. Fundene fra hans grav er kendt fra talrige, populære bøger, men relativt få af dem har fået en egentlig videnskabelig publikation. I mange år har et manuskript om de ornamentale salvekar af alabast ligget i redaktørens skuffe, men forrige sommer syntes en mulighed for endelig at få det trykt at vise sig. Den slags tager tid, og i mellemtiden er det opportunt at delagtiggøre i det mindste Papyrus' læsere i det store arbejde, der ligger bag. Med den nys etablerede mulighed for at fotografere i museet i Cairo bød der sig også en lejlighed til at tage nogle nye billeder af genstandene og så meget af deres indhold, som det var muligt at komme til gennem vitrinerne.

Mumier er altid spændende, især det der er indeni. Nu om dage er det muligt at finde svar på sådanne spørgsmål uden at skære dem op og ødelægge dem. Det fortalte Anne Haslund Hansen om ved et DÆS-foredrag i foråret. Her præsenterer hun på tryk resultatet af de friske CT-scanninger af tre meget forskellige mumier på Nationalmuseet.

Rundt om i København findes der flere bygninger med inspiration fra det gamle Ægypten. Thomas Christiansen har næse for at finde frem til dem og nysgerrigheden til at udforske deres historie. I et hjørne af Frederiksberg Have stødte han på et Apis-tempel, tegnet af maleren Nicolai Abildgaard og bygget i 1802-1804. At kunstneren ikke blot kopierede en tyr fra en planche i en bog om antikke gemmer, men reelt relaterede den til det gamle Ægypten, afsløres i dette bidrag.

Siden Sidst byder denne gang på usædvanligt mange nye opdagelser i felten. Der er generelt kommet gang rejser til Ægypten igen, og en strøm af sådanne positive nyheder fra landets fortid kan kun øge interessen.

LM

Dokki Gel: et møde mellem ægyptisk og afrikansk arkitektur

Omkring 800 meter nordøst for den vestlige *deffufa*, der markerer hjertet i den gamle by Kerma i Nordsudan, hovedstad i Kush, ligger det arkæologiske område Dokki Gel, “den røde høj”, så kaldet af nubierne på grund af den enorme *kôm* (høj) af brødforme af ler, der udgør det meste af ruinerne. Efter at George Reisner valgte at ignorere lokaliteten som følge af en undersøgelse, som han anså for at være uden større interesse,¹ blev koncessionen i 1994 givet til en arkæologisk ekspedition fra Geneve under ledelse af Charles Bonnet, derefter i 2013 til en schweizisk-fransk-sudanesiske ekspedition under fælles ledelse af

Charles Bonnet, Séverine Marchi og Abdel Rahman Ali Muhammed, direktør for den Nationale Corporation for Oldsager og Museer.

Dokki Gel fra den ægyptiske erobring af Kush under Tuthmosis I til det Meroitiske Kongerige

Det arkæologiske arbejde tog sin begyndelse med, at Salah el-Din Muhammed Ahmed afdækkede resterne af et meroitisk palads² i den nordlige del af koncessionen, fulgt af udgravningen af meroitiske

1 G. Reisner, *Excavations at Kerma I-IV*, Harvard African Studies 5-6, Cambridge (Mass.) 1923.

2 Ch. Bonnet, ‘Kerma : rapport préliminaire sur les campagnes de 1995-1996 et 1996-1997’, *Genava* ns 45, 1997, s. 110-112; *idem*, ‘Kerma : rapport préliminaire sur les campagnes de 1997-1998 et 1998- 1999’, *Genava* ns 47, 1999, s. 70-74.

Fig. 1 Dokki Gel i 2010. © B.-N. Chagny. Mission suisse-franco-soudanaise de Kerma-Doukki Gel.

Fig. 2 “Cachetten”. © Mission suisse-franco-soudanaise de Kerma-Doukki Gel.

Dominique Valbelle er professor emerita ved Université Paris-Sorbonne (Paris IV).

Séverine Marchi er Ingénieur d'études i arkæologi ved CNRS (UMR 8167-Orient et Méditerranée).

Dominique Valbelle og Séverine Marchi

og napatæiske lag af to templer sydøst for paladset og deres tilhørende bygninger.³ Da man fortsatte med at fritlægge tempelområdet [fig.1], førte det efterhånden til en række vigtige opdagelser, som det dengang var umuligt at forestille sig.

Den første drejede sig om en større antal talatat-blokke genanvendt under det østlige, napatæiske tempel, men også talatat, der endnu stod på deres

plads i templet ved siden af. Dermed blev Dokki Gel det sydligste eksempel på arkitektur fra Amarna-tiden, trods det at vi finder betegnelsen “Gematon” anvendt om Kawa længere mod syd. Ydermere er det et af de få kendte Amarna-templer, hvor man på samme tid har en plan og en del af udsmykningen,⁴ for størstedelens vedkommende bestående af store, kongelige offerscener, som vi ellers ser dem i de højtstående embedsmænds grave i el-Amarna fremfor i de elementer af udsmykning, der er blevet sammenstykket af samtidige tempelmure.

Fritlægningen af de napatæiske templer foranledigede den næste opdagelse. En urørt “cachette” (skjulested), der lå mellem de to templer, indeholdt omkring fyre fragmenter, der stammede fra i alt syv enestående, monumentale statuer af sort granit af fem herskere [fig. 2]: de to sidste konger i det 25. dynasti (Taharka og Tanutamun) og deres napatæiske efterfølgere med undtagelse af Atlanersa: Senkamanisken, Anlamani og Aspelta, sammen med talrige fragmenter af det bladguld, der havde beklædt dem.⁵

3 Ch. Bonnet og D. Valbelle, ‘Les sanctuaires de Kerma du Nouvel Empire à l’époque Méroïtique’, *Comptes Rendus de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Paris 2000, s. 1099-1120; *idem*, ‘Les annexes de temples’ i E. Czerny et al., *Timelines. Studies in Honor of Manfred Bietak III*, *Orientalia Lovaniensia Analecta* 149, 2006, s. 103-108.

4 D. Valbelle, ‘Kerma. Les inscriptions’, *Genava* ns 49, 2001, s. 229-234.

5 Ch. Bonnet og D. Valbelle, *Des pharaons venus d’Afrique*, Paris 2005; engelsk oversættelse *The Nubian Pharaohs. Black Kings on the Nile*, American University in Cairo Press, Cairo-New York 2006.

Fig. 3 Stelen fra år 3 under Aspelta, fra år 3 under Aspelta, Dokki Gel. © Mission suisse-franco-soudanaise de Kerma-Doukki Gel.

At det var den samme række herskere, der var til stede her og i cachetter i Gebel Barkal og Dangeil, gør det nu muligt at henhøre ødelæggelsen af disse statuer til felttoget i år 3 under Psammetik II.⁶ Disse statuer har også hjulpet med til at afsløre stedets navn: *Pa-nebes*, "Brystbærtræet".⁷

Opdagelsen af syv fragmenter af en stèle fra år 3 under Aspelta [fig. 3], forfattet en måned og tre dage efter Sanam-stelen, der omtaler ankomsten af en delegation delvis bestående af de samme højtstående embedsmænd sendt af kongen til Amon i Pa-nebes' tempel, har bidraget til yderligere at kaste lys over denne periode i Sudans historie og har givet interessante oplysninger om det protomeroitiske sprog.⁸

Udforskningen af de tidligere lag af templerne blev lettet af, at de hver især var blevet ødelagt på et senere tidspunkt. Af politiske og religiøse årsager, og på grund af mangel på materialer, havde hvert tempels byggeblokke af kalksten tjent som stenbrud for de følgende anlæg, som derved ødelagde en del af udsmykningen. I Ægypten er det i princippet sådan, at genanvendelse af blokke ganske ofte bevarer de foregående temp-

lers udsmykning. Ikke desto mindre var den *menenu* (𓄿𓏏𓏏),⁹ som Tuthmosis I havde bygget på dette sted efter sit sejrige felttog, mestendels bygget af

lersten. En *menenu* var en kongelig, befæstet stiftelse i annekteret område, der havde til formål at udnytte de forhåndenværende ressourcer og promovere ideologien om det ægyptiske monarki.

Mens udgravningerne har resulteret i omkring 1200 udsmykkede blokke og fragmenter fra alle perioder fra tuthmosiderne til de meroitiske herskere, har den arkæologiske undersøgelse af templer, ceremonielle paladser, magasinbygninger, værksteder osv. og af byens forsvarsanlæg givet vigtige oplysninger om den ægyptiske arkitektur fra begyndelsen af det 18. dynasti. Samtidig har den sat os i stand til at rekonstruere

udviklingshistorien af dette anlæg, der blev rejst på de udraderede rester af en forunderlig, ceremoniel by, der er tidligere end erobringen. Det er den fjerde og uden tvivl mest usædvanlige af de opdagelser, som Dokki Gel har budt på.

Den tuthmosidiske *menenu*

Tuthmosis I's *menenu* omfattede to svært befæstede indgange mod nord. Den ene, lige over for indgangen til midtertemplet, har en forlænget portbygning bestående af en usædvanlig hypostylhal med 6 x 22 søjler, der når helt hen til midtertemplets indgang.

9 Ch. Bonnet, 'Les grands monuments égyptiens et nubiens du début de la XVIIIe dynastie sur le site de Doukki Gel', *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 112, 2013, s. 57-75.

6 Ch. Bonnet, 'Les destructions perpétrées durant la campagne de Psammétique II en Nubie et les dépôts consécutifs' i D. Valbelle og J.-M. Yoyotte (red.), *Statues égyptiennes et kouchites démembrées et reconstituées*, Paris 2011, s. 21-32.

7 D. Valbelle, 'L'Amon de Pnoubis', *Revue d'Égyptologie* 54, 2003, s. 191-211; *idem*, 'Le jububier dans la toponymie nilotique' i E. M. Ciampini, F. Contardi og G. Rosati (red.), *Egyptological Studies offered to Alessandro Roccati by some of his colleagues*, *Orientalia* 83/1, 2014, s. 106-122.

8 D. Valbelle, *Les stèles de l'an 3 d'Aspelta (avec une annexe de Cl. Rilly)*, Bibliothèque d'Étude 154, Cairo 2012.

Fig. 4 De tre templer.
© B.-N. Chagny.
Mission suisse-
franco-soudanaise de
Kerma-Doukki Gel.

Først blev to templer omgivet af udvendige søjlegange rejst i midten og mod vest. Siden blev et tredje tempel tilføjet umiddelbart øst for de to første [fig. 4]. Dets sanktuar var udstyret med et rundt alter. Den forreste del af dette tredje tempel er i dag dækket af napatæisk-meroitiske ruiner, som er blevet rekonstrueret af den Nationale Sammenslutning af Oldsager og Museer og er derfor ret ukendt.

Et ceremonielt palads rejst mod nordøst, som omfatter en hal med en halvcirkelformet trone og foran det et offerbord med baldakin, en indretning der er direkte inspireret af stedets "afrikanske" monumenter, viser sammenstykningsen af de arkitektoniske elementer, der var kurante på stedet sammen med annekteringen af lokale skikke. Dette bekræftes af tilstedeværelsen af cirkulære templer og paladser i umiddelbar nærhed af dette nordpalads. Endnu et ceremonielt palads blev opført syd for de tre templer.

Uden tvivl blev byen efter afslutningen af Tuthmosis I's regeringstid genindtaget og udraderet af en

koalition af styrker, således som det berettes i stelen fra år 1 under Tuthmosis II, indhugget i en klippe på vejen fra Aswan til Philæ.¹⁰ Kongen sendte omgående en hær af sted for at genindtage Øvre Nubien og genopbygge sin fars *menenu*'er, der var blevet ødelagt af oprørerne. Flere tekster lader imidlertid formode, at andre militære ekspeditioner under Hatshepsuts regering var påkrævede for på ny at gøre Ægypten til hersker over det gamle land Kush.

Globalt set kan genopbygningen af templerne således dateres til Tuthmosis II's og Hatshepsuts regeringstid at dømme ud fra adskillige fragmenter af udsmykningen af det vestlige tempel, forsejlet under et senere kapel, og fra det ceremonielle palads mod nordøst. Det var tydeligvis hensigten at opføre en næsten identisk udgave af Tuthmosis I's byggeri.

10 L. Gabolde, 'La stèle de Thoutmosis II à Assouan, témoin historique et archétype littéraire' i *Actes du colloque international Séhel. Entre Egypte et Nubie, Université Paul Valéry, 31 mai-1 juin 2002, OrMonsp, XVI, 2003*, s. 129-148 [Urkunden IV, 137-141 LM].

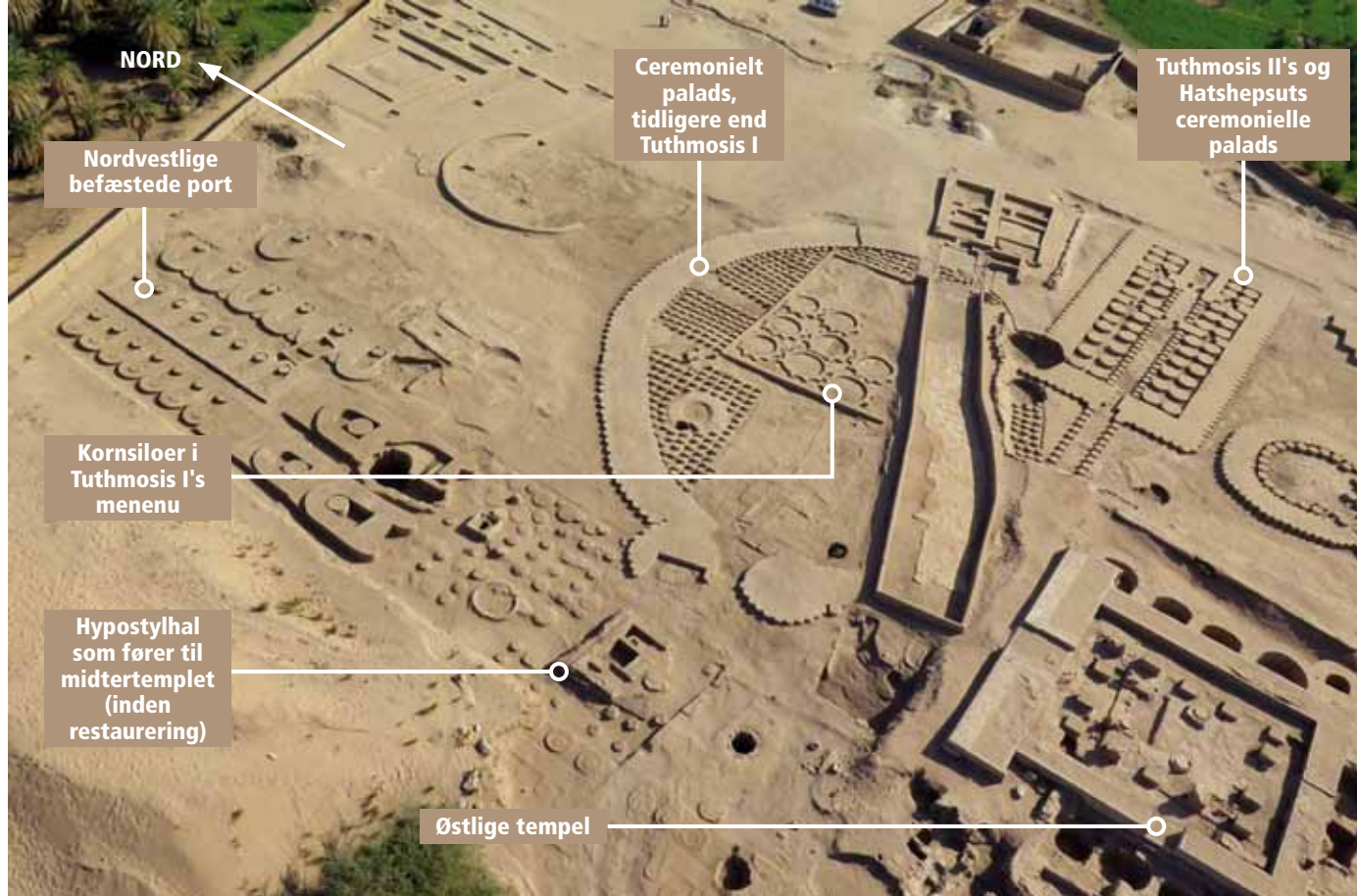

Fig. 5

Befæstet port med hypostylhal, der fører til midtertemplet. Mod øst det afrikanske palads fra før Tuthmosis I's erobring. © B.-N. Chagny. Mission suisse-franco-soudanaise de Kerma-Doukki Gel.

Ikke desto mindre kan man lige som andre steder i Nildalen spore et ønske om at overgå forgængerne, for nu anvendes sten til dørkarmene, søjlegangene og pillerne i hypostylhallerne i de tre templer,¹¹ hvorimod søjlerne i den hypostylhal, der forbinder en af *menenu*'ens befæstede porte med midtertemplets indgang atter er bygget op i lersten, men mindre og færre: 10 rækker af 30 [fig. 5].

Det vestlige tempel, viet til Amon i Pnubs, viser en særlig kultisk plan knyttet til vand. En trappe fører fra hypostylhallen til den nederste del af en brønd beliggende umiddelbart syd for bygningen (jf. fig. 4). Yderligere rummede en sal med hvidkalket gulv flere levn af kultisk art: vædderhovede, Amon-scepter og privatpersoners steler.

Fra Tuthmosis III's tronbestigelse blev hans forgængers midtertempel imidlertid ødelagt og udvidet og fik dermed størstedelen af det vestlige tempel

til endeligt at forsvinde med undtagelse af de to nordlige fag, som uden tvivl blev skånet af respekt for Tuthmosis I, og som syntes at være årsag til, at der endte med at blive anlagt et tværkapel på dette sted (jf. fig. 4). Igen er kun dørkarmene og pillerne i midtertemplets hypostylhal af sten. En af de bevarede baser viser, at pillerne var lidt større end de foregående. Blandt de fragmenter af udsmykningen, som vi samlede op, er der et med en ufuldstændig kartouche indhugget i en dørstolpe, der bekræfter bygningens datering.

Fra Amenhotep II's tid er der kun fundet en fragmentarisk dørkarm genanvendt som dørtrin i en napatæisk dør. Det er derfor vanskeligt at afgøre hans rolle i bygningen af templerne, men som andetsteds i Ægypten og Nubien synes han ikke at have ændret bygningernes arkitektur i særlig grad. Talrige seglastryk med hans navn, fundet i en affaldsbunke, vidner imidlertid om, at der var økonomiske aktiviteter i gang i hans regeringstid.

Under Tuthmosis IV kom et pronaos og et tredelt sanktuar af sten til at erstatte den bageste del af Tuthmosis III's midtertempel af lersten. Tre grundlæggelsesdepoter med kongens navn blev fundet i hjørnerne af denne bygning. Ikke desto mindre viser

11 D. Valbelle, 'Use of stone and decoration programs in the Egyptian temples of the 18th Dynasty in Pnubs (Dukkig/Kerma)', *Proceedings of the British Museum Conference Nubia in the New Kingdom: Lived Experience, Pharaonic Control and Indigenous Traditions, London 11th-12th July 2013*, OLA (i trykken).

Fig. 6 Blok fra bagest i Tuthmosis IV's sanktuar. © Mission suisse-franco-soudanaise de Kerma-Doukki Gel.

fundamenterne, at bagmuren til hypostylhallen, der udgør facaden til pronaos'et, stadig stod i lersten. Opdagelsen af en blok, der ganske sikkert hørte til det bageste af sanktuaret, viser, at Amon fra Karnak og den nubiske Amon var herre i midtertemplet [fig. 6].

Dokki Gel i Amarna- og ramessidetiden

Mærkeligt nok blev der kun fundet en enkelt blok fra Amenhotep III's tid. Det er Amarnatiden, der markant tegner stedet, og det i to omgange: først blev Amons billeder og tekster systematisk hugget ud på alle de endnu stående monumenter. Derefter blev disse brugt som stenbrud til at hugge talatat, som der blev fundet et stort antal af [fig. 7]. Nogle af dem, der hørte til de nederste skifter i det nye midtertempel, ligger endnu på deres plads på fundamentblokkene fra Tuthmosis IV's tempel og de tidligere dele af templet fra Tuthmosis III's tid.

Der er kun få spor tilbage af udsmykningen fra ramessidetiden, men helt til det 25. dynasti blev bygningerne stadig anvendt og ændret, især under Shabaka i napatæisk tid og i meroitisk tid.

Dateret helt tilbage til grundlæggelsen af *menenu*'erne er der i umiddelbar nærhed af det nordøstlige, ceremonielle palads afdækket et kvarter med en særlig arkitektur: cirkelformede bygninger med afrundede stræbepiller og indgangskorridorer, som ikke blot adskiller sig fra ægyptiske modeller, men også fra de bygninger, der ligger i nabobyen Kerma.¹² Det viser hvorledes afrikanske kultsteder,

12 Ch. Bonnet og D. Valbelle, *La ville de Kerma*, Lausanne 2014.

Fig. 7 Talatat med den nederste del af solskiven og dens stråler. © Mission suisse-franco-soudanaise de Kerma-Doukki Gel.

der erindrer om en endnu ukendt kultur, blev integreret i *menenu*'erne. Disse monumenter vil blive rekonstrueret, således at de kommer til at fremstå som de gjorde i napatæisk tid.

Dokki Gel inden den ægyptiske erobring

Udgravningen af Tuthmosis I's *menenu* har afsløret, at der eksisterede et tidligere lag, som med det ægyptiske byggeri blev jævnet med jorden.

Der blev fundet adskillige, enorme, runde eller ovale, ceremonielle paladser, forsynet med porte indrammet af runde tårne og tag støttet af flere hundrede søjler med plads til gange, som førte til troner med baldakindækkede offerborde foran. De indbyrdes arkæologiske lag og potte-skår viser, at disse bygninger er samtidige med slutningen af "Kerma Klassisk"-tid og den

spæde begyndelse af Nye Rige.

Beliggende mindre end en kilometer fra byen Kerma har flere af disse originale bygninger fungeret på samme tid, anlagt indenfor en indre mur, som tilsyneladende afgrænsede byområdet hellige del, og det tyder på, at det drejer sig om en ceremoniel "afrikansk" by, udformet i forbindelse med en koalition af landet Kush og andre kongedømmer længere mod syd med fælles front mod de gentagne angreb fra Ægypten.¹³

13 Ch. Bonnet, 'Une ville cérémonielle africaine du début du Nouvel Empire', *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 115, 2016, s. 1-14 ; D. Valbelle, 'Comment les Égyptiens du début de la XVIIIe dynastie désignaient les Kouchites et leurs alliés', *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 112, 2013, s. 447-464.

Fig. 8 Porttårn fra den inderste mur. © Mission suisse-franco-soudanaise de Kerma-Doukki Gel.

Befæstningerne i den ceremonielle by i “Kerma Klassisk”-tid

Et af stedets originale træk i Kermatiden ligger i dets forsvarssystem, der ses i to på hinanden følgende befæstede mure. Den inderste består af en mur af soltørrede mursten i 5,50 - 6 meters tykkelse, forstærket på de to ydersider af en række halvcirkelformede støttepiller. Dette murværk beskytter den centrale bykerne, hvor der fortrinsvis er fundet bygninger af religiøs tilsnit samt de to hovedbrønde, som kom til at blive anvendt i hele den periode, hvor stedet var beboet, lige indtil meroitisk tid.

Muren er forsynet med flere porte, hvis udformning genfindes i arkitektoniske træk, der også var i brug i den ceremonielle by på denne tid. Hver port med en gennemsnitlig bredde på 0,75 – 2 meter er markeret med et dørtrin af jord og flankeret af to runde tårne [fig. 8], hvis diameter varierer mellem 5 og 14 meter. Disse indgangstårne kan have forskellig form: dels et massivt murværk af rækker af mursten lagt i koncentriske cirkler og forstærket i periferien med træstykker indsat i massen, dels en hul struktur kende-

tegnet ved en cirkelrund mur om et midterrum, hvori der er indsat et ganske særligt støttesystem. Det består af en afrundet og stampet masse af jord, hvori der nu sidder aftryk af en træbjælke. Sådanne anordninger¹⁴ tjente det formål at støtte en hævet platform, hvortil der var adgang af en trætrappe.

Den yderste murs effekt er kun delvis til at gennemskue, for resterne af den blev udvisket af de forsvarsanlæg, der blev sat op i tiden omkring den ægyptiske besættelse. Alligevel er der fundet en mur orienteret øst-vest ved grænsen til den nordlige del af udgravningskoncessionen. Den flankeres af halvrunde støttebastioner, og trods dens dårlige stand er det muligt at anslå tykkelsen af dette forsvarsværk til omkring 5 meter. Resterne af et parallelt anlæg, hvor kun en enkelt af portene kan ses, fuldender dette anlæg, der afgrænsede området udenfor bykernen, og som var optaget af flere store bygninger fortolket som ceremonielle bygninger.

¹⁴ Denne type støtte anvendes endnu i den traditionelle arkitektur i områderne i Nordsudan, især for at fastgøre pæle til at støtte taget.

Fig. 9 Palads A.
“Tandhjulene”
er rester af
kornsiloer. ©
B.-N. Chagny.
Mission
suisse-franco-
soudanaise de
Kerma-Doukki
Gel.

De ceremonielle paladser mellem murene

Størstedelen af de bygninger, der er udgravet i denne zone mellem murene, fortolkes som ceremonielle paladser. Ruinernes indbyrdes kronologi har indtil nu gjort det muligt at genkende flere byggefaser og på hinanden følgende beboelse. Paladserne A [fig. 9] og G er blandt de mest imponerende og bedst bevarede. Med oval, og undertiden uregelmæssig, grundplan har disse bygninger imponerende proportioner, for de måler henholdsvis 55 og 60 meter i længden og har en bredde på 46 og 30 meter. Deres originale arkitektur markeres af en tyk ringmur af lersten forstærket af halvrunde stræbepiller, der læner sig mod både inder- og ydersiden. Taget, lagt af træ og plantefibre, støttedes af talrige søjler, ligeledes af lersten, hvoraf kun baserne med en diameter på 0,80-1,20 meter står tilbage. Mere end 300 søjler er fritlagt i palads A, men deres fulde antal kan beregnes til 1400, hvis man tager i betragtning, hvordan bygningen generelt er organiseret, og hvor tæt sammen de synlige levninger står.

Den ringe afstand mellem søjlerne i disse paladser har ikke gjort det let at cirkulere, og færdslen inde i

bygningerne foregik ad brolagte gange, der forbandt indgangsdørene og gav adgang til den plads, som var beregnet til ceremonier og opbevaring af ofre. Portene er ganske magen til dem vi så i den indre ringmur. De flankeres altid af massive tårne med en gennemsnitlig diameter på 5-6 meter, befæstet på ydersiden af halvrunde stræbepiller. Dørtrin og taplejer af jord angiver ligeledes hvor trædørene befandt sig.

Visse bygninger rejst i denne zone tilhører en ældre byggefase. Selv om de har en lignende grundplan, adskiller de sig fra de senere bygninger ved at have søjler med større baser, og det kan ikke udelukkes, at nogle af dem har haft en anden funktion, som vi endnu mangler at bestemme mere nøjagtigt.

Den arkitektur, der blev sat i værk på dette sted, giver med dens så specifikke kendetegn (dimensioner, søjlernes antal og tætte placering) de ceremonielle paladser et monumentalt og storslået udtryk, som ikke kan sammenlignes med de bygninger af religiøst tilsnit, som er udgravet inden for murene.

Fig. 10 Templerne i det nordøstlige hjørne af den ceremonielle by. © Mission suisse-franco-soudanaise de Kerma-Doukki Gel.

Kultstederne

De første religiøse bygninger, der stammer fra slutningen af "Kerma Klassisk", er fundet i det nordøstlige hjørne af det område, der afgrænses af den indre mur [fig. 10]. Dette kvarter kan fremvise to kultiske bygninger med oval grundplan støttet af kraftige stræbepiller, der formodentlig har til formål at støtte en hvælving. De har følge af et rundt palads med en udvendig diameter på 5,50 meter. Dets mur er forstærket af ydre stræbepiller og dets indgang er placeret mod syd. Indretningen indenfor (offerborde, stole, søjleunderstøttet baldakin) vidner om dens rituelle funktion. Denne lille bygning blev senere udvidet og gav plads til et palads på 15 meter i diameter med en krans af søjler rejst langs væggen.¹⁵ To døre åbnede sig mod de ovale bygninger lagt længere mod syd. Det sakrale rum var mod sydvest omkranset af en mur med stræbepiller og havde adgang mod nord og nordøst gennem to porte sat i ringmurens hjørne.

Dette sakrale bygningskompleks er bemærkelsesværdigt i og med at det var kontinuerligt beboet. Faktisk kom det til at blive integreret i det ægyptiske, sakrale kompleks, og dets kultiske funktion

15 Ch. Bonnet, 'Les deux villes égyptienne et nubienne de Doukki Gel (Kerma, Soudan)', *Genava* ns 59, 2011, s. 1-10.

Fig. 11 Den nordlige udvidelse af vores udgravningskoncession. © B.-N. Kerma-Doukki Gel.

knyttet til de lokale ritualer kom til at vare ved lige til napatæisk tid.

En anden bygning, der fortolkes som et tempel, blev ligeledes udgravet syd for murens nordindgang, da vi var i færd med at rydde mellemrummene mellem det centrale, ægyptiske tempels murværk. Muren omkring den, der er forsynet med stræbepiller på både inder- og ydersiden, har oval grundplan og måler 6 meter i længden og 8,75 meter i bredden. Hvor indretningen af bygningen nu er utilgængelig på grund af de senere bygninger, der er bevaret *in situ* ovenpå, tyder udgravningen i den vestlige del på, at bygningen i flere omgange har fået sine ydre forstærkninger forbedret.

Udvidelsen af koncessionen mod nord og perspektiver for fremtiden...

Siden 2016 har ekspeditionen fået mulighed for at udvide arbejdet nord for koncessionen i et felt med landbrugsjord, der endnu ikke er udnyttet [fig. 11]. Resultatet af de geofysiske undersøgelser og de før-

Chagny. Mission suisse-franco-soudanaise de

Fig. 12 Østtemplet i den nordlige udvidelse. © B.-N. Chagny. Mission suisse-franco-soudanaise de Kerma-Doukki Gel.

ste aktiviteter på overfladen har uddybet vores kendskab til stedet i de perioder, der er samtidige med slutningen af Kermatiden, med den ægyptiske kolonisering og med de senere bosættelser, især den napatæiske.

Et imponerende befæstningssystem synes siden "Kerma Klassisk" at komplettere de forsvarsværker, som vi allerede har bemærket i koncessionen. De støttende bastiontårne er orienteret efter en nord-sydgående akse i det felt, der under Tuthmosis I kom til at få tilføjet en enorm portbygning, flere gange ombygget og udvidet under Tuthmosis II og Hatshepsut.

Disse monumentale anlæg markerer uden tvivl en af hovedadgangsrunderne til den ceremonielle by. Selv om en stor del af levnene fra Kermatiden endnu venter på at blive opdaget og forstået bedre, kan der ikke herske tvivl om, at for de ægyptiske erobrere var hensigten med at anlægge sådanne portbygninger, der udraderede byggeriet fra Kermatiden, at

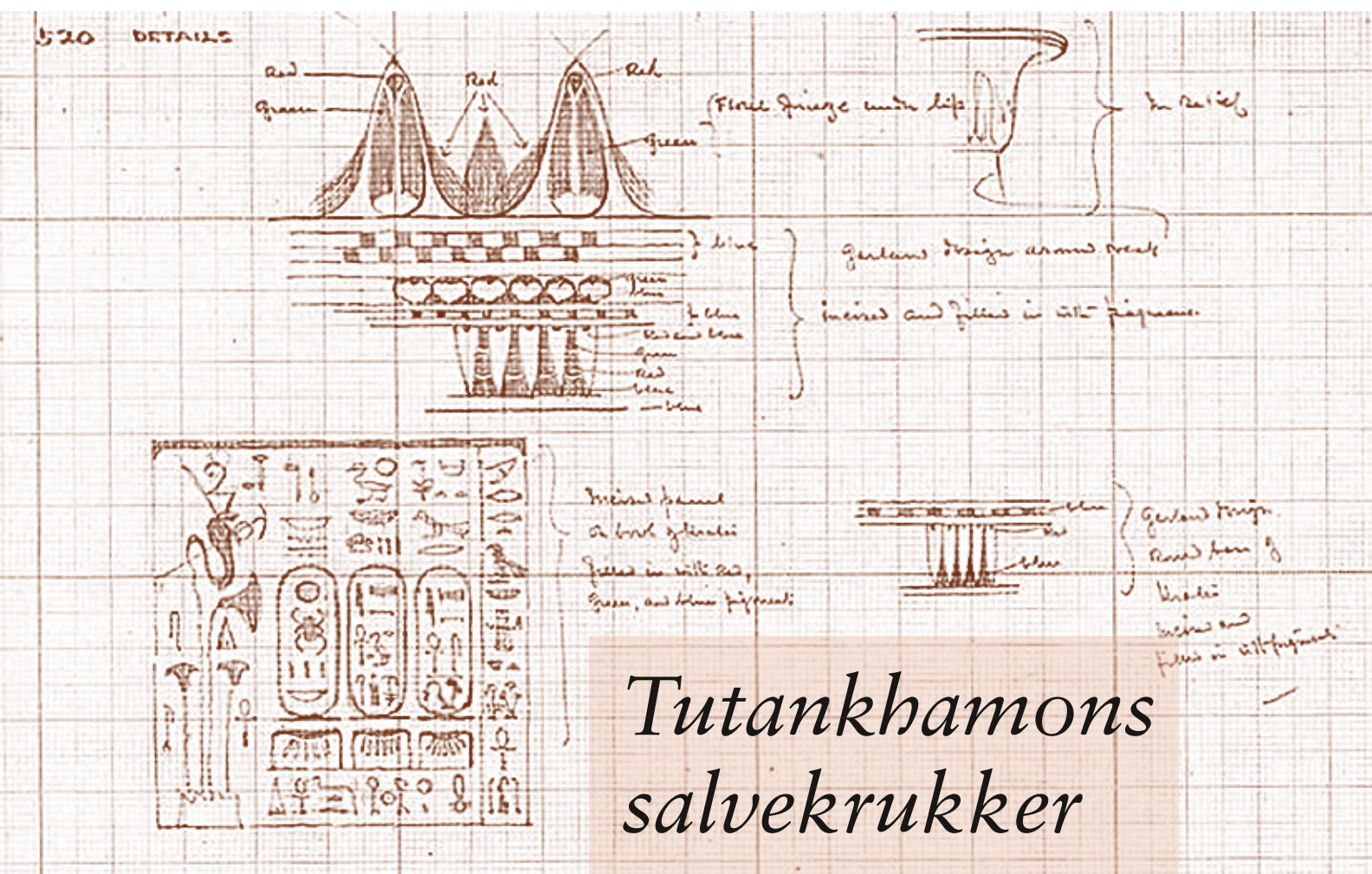
demonstrere deres magt og at hævde deres styrke overfor de nubiske og afrikanske fjender.

Den nylige opdagelse af de to store, cirkulære bygninger øst for denne nordlige port kan kaste yderligere lys over den rumlige udnyttelse af byen. Disse mægtige konstruktioner med en diameter på 13 og 22 meter fortolkes i skrivende stund som kultiske bygninger, der kan sammenlignes med de templer, vi kender indenfor murene. De er sandsynligvis bygget i Kermatiden, og udgravningen af den østligste bygning [fig. 12] har sat os i stand til at skaffe en dateret kontekst fra den napatæisk-meroitiske periode, der vidner om disse bygningers langvarige brug. En tredje lignende bygning er ligeledes identificeret ved en geomagnetisk undersøgelse nord for porten.

Placeringen af disse bygninger udenfor murene tyder på, at området strakte sig videre mod nord og øst, og den får os til at spørge hvilken funktion og status disse kvarterer udenfor byen havde i løbet af de forskellige perioder, hvor stedet var beboet.

Det fremtidige arbejde vil uden tvivl afklare disse spørgsmål og skaffe yderligere informationer om kongeriget Kermas udstrækning og dets forbindelse med dets mægtige, afrikanske naboer.

Oversat af Lise Manniche

Tutankhamons salvekrugger

Lise Manniche

Det er blevet beregnet, at Tutankhamon fik omkring 350 liter salve med i graven.¹ Nogle af disse velduftende sager var emballeret i krukke af sjældent kompliceret design, som har fundet plads i utallige bøger om kunst og kunsthåndværk. Materialet er "alabast",² den nok blødeste sten af de mange, som ægypterne gav sig i kast med, og også den mest interessante, da den kan

slibes så tynd, at den bliver semitransparent, og yderligere har den årer i mange nuancer af beige og brunt, som kan være en udfordring, når det gælder om at matche en genstands form med et visuelt uroligt materiale. Tutankhamons formgivere har gennemgående valgt at arbejde i et materiale, der fremstår hvidt og nogenlunde ensartet.

Alabastkrukkerne blev omhyggeligt beskrevet og detaljer tegnet på de kort, som Howard Carter og hans medarbejdere udfærdigede under arbejdet med at tømme graven [fig. 1]. Sammen med Harry Burtons smukke sort/hvide fotografier er de nu alle sammen tilgængelige på internettet.³ Yderligere har en del af krukkerne været med på de talrige Tutankhamon-udstillinger, der har været arrangeret

1 H. Carter, *Tut=Ankh=Amons Grav III*, Gyldendal 1934, s. 9, oversat af P. de Hemmer Gudme. Den originale engelske udgave er H. Carter og A.C. Mace, *The Tomb of Tut.ankh.Amen*, 3 bd., London, 1923-33 (genoptrykt New York 1963 med ny paginering).

2 Betegnelsen "calcit" og, for nylig, "travertin" anvendes også: B.G. Aston, J.A. Harrel og I. Shaw i P. Nicholson og I. Shaw (red.), *Ancient Egyptian Materials and Technology*, Cambridge 2009, s. 59-60.

3 <http://www.griffith.ox.ac.uk/discoveringTut/>

siden 1967, og dermed er de blevet yderligere beskrevet, målt og fotograferet. Hver for sig er mange derfor ganske godt dokumenteret. En samlet videnskabelig publikation, påbegyndt omkring 1980(!) af denne artikels forfatter, blev afsluttet i 2016, men er dog endnu ikke udkommet.⁴ Selv om vi kender ala-

4 Manuskript og billeder befinder sig i Griffith Institute i Oxford og afventer en afgørelse om hvem der skal stå for dette og andre kommende bidrag om de mange fund i graven, som med enkelte undtagelser kun er blevet publiceret i populære værker. Det planlagte værk ved navn 'Ornamental Calcite Vessels from the Tomb of Tutankhamun' omfatter også de to lamper, "ønskebægeret" og opsatsen med båd, som er udeladt i denne artikel. Kort inden dette gik i trykken kom der dog en afklaring, idet Jaromír Málek har påtaget sig at redigere bogen og Peeters Publishers i Leuven, Belgien at udgive den.

Fig. 1 Et af Carters kort til obj. no. 520.

Fig. 2 "Foreningskrukkerne" som de blev fundet.

Foto nr. p0010 © Griffith Institute, University of Oxford.

bastkar i forskellig udformning helt tilbage fra Gamle Rige, er eksemplarerne fra Tutankhamons grav usædvanlige, ja i nogle tilfælde unikke.

“Sært anderledes, men dog tidstypiske, er stenskerers dygtige arbejde. Hans ornamentale krukker formet i halvgennemsigtig alabast vækker overraskelse blandet med nysgerrighed og beundring. Deres sære former synes næsten at høre til i æventyrland. Ønskebægeret og den trearmede lampe har en særlig charme, men de mest bemærkelsesværdige genstande i denne gruppe arbejder er parfumekrukkerne med deres flankerende udsmykning, kosmetikkrukken med en liggende løve på låget, og den pudsige, heraldiske krukke i form af en løve med en noget aggressiv holdning, eller opsatsen i form af en båd med en lille figur af en nøgen pige på dækket og en dværg i bagstavnen. Man kan blot observere hvor smukt og hvor nøjagtigt disse kvindefigurer såvel som stenbukkehovederne i stævn og agterende er blevet gengivet af stenskereren, der udtænkte denne fascinerende prydenstand.⁵

Under Udførelsen af dem (disse krukker) har Stenskereren givet sin Fantasi frit Spil og har til Udformningen laant Blomster- og Dyreskikkelser. Nogle kan være tunge og klodsede, medens andre udmærker sig ved deres Elegance og Mangfoldighed af Form.⁶”

Således skrev Carter selv, da han berettede om de usædvanlige alabastarbejder, han fandt i graven [fig. 2]. Deres æstetiske merit har været bedømt forskelligt i løbet af de seneste hundrede år. Carters vurdering finder et ekko i en undertitel til et farvelagt

5 Oversat fra Carter i E.D. Ross, *The Art of Egypt*, London 1931, s. 45.

6 Carter dansk udgave III, s. 97; på engelsk i Carter og Mace III, s. 147.

Fig. 3 Den store Hapikrukke (obj. nr. 210).
H. 70,2 cm. Foto LM.

fotografi af gruppen af nogle af krukkerne *in situ*, som simpelthen lyder: “De Smukkeste Alabastkar i Verden”.⁷ Kort efter opdagelsen skriver den kendte kunsthistoriker Heinrich Schäfer i 1925 om disse kar: “Det Nye Rige bidrager med en række slanke, smukt svungne former af behagelig fornemhed.”⁸ I 1958 er William Stevenson Smith af en anden mening: “Der kan ikke være nogen tvivl om, at importen af disse hybride former (dvs. i ‘syrisk smag’) og efterspørgslen efter nyt og trangen til at signalere velstand fik en katastrofal virkning på design.”⁹ Smag og behag ændrer sig i tidens løb, og i 1920’erne ville krukkerne ikke have været helt ude af trit med hvad der stod til skue i velhavende, europæiske hjem. Med nutidens tendens til et enklere formsprog kan krukkerne i det mindste imponere, og for nogle af dem er betegnelsen “spaghettikrukker” er ikke helt ved siden af.

Krukkernes egentlige kunstneriske fortjeneste ligger dog i den måde ideerne bag fik fysisk form, som Wilfried Seipel udtrykker det i 1975: “De fleste alabastkar... har bizarre former, der under tiden kunne synes overdrevne eller manierede. De skal dog på ingen måde anses som en ikke længere overgået teknisk kunnen, der er løbet af sporet, men som udtryk for et til fuldkommenhed mestret forsøg

- 7 Illustrationen ledsager en artikel af H.R. Hall i J.A. Hammerton (red.), *Wonders of the Past I-III*, udgivet af The Fleetway House, London E.C., u.d., vol. I, s. 18-35 og har copyright *The Times*, hvor den først udkom. Billedteksten stammer formodentlig sammesteds fra. Tak til J.R. Harris for denne henvisning.
- 8 H. Schäfer og W. Andrae, *Die Kunst des alten Orients*, Berlin 1925, s. 73.
- 9 *The Art and Architecture of Ancient Egypt*, Harmondsworth, New York 1958, s. 212, revideret udgave 1981 s. 353.

på kunsthåndværk at anskueliggøre en religiøs tanks komplekse symbolik.”¹⁰

Før begravelsen

De kunsthåndværk udformede kar kan ikke have været særligt lette at håndtere i det daglige. Men ligesom vi ser, at skåle med skulpterede lotusblomster

- 10 I C. Vandersleyen (red.), *Das alte Ägypten*, Berlin 1975, nr. 371.

stikkende op rundt i kanten i 18. dynasti rent faktisk blev brugt til at drikke af, var det ikke altid det funktionelle, der blev prioriteret højest. Vi kan derfor ikke tage det for givet, at fordi de er tunge og rigt ornamenterede, var de kun beregnet til udsmykning eller gravudstyr. De fleste rummer dog så mange symbolske detaljer i deres udformning, at de (også) må have tjent et rituelt formål.

Set i sammenhæng med deres design kan krukkenes indskrifter føre os på sporet af deres anvendelse. Tutankhamons og Ankhesenamons originale kartoucher viser, at de blev udformet efter at man flyttede fra el-Amarna, dvs. efter Tutankhamons regeringsår 3.¹¹ Nogle af krukkerne bærer tilnavne, der tyder på, at de primært angår kongen i hans gerning på jorden. Indskriften på obj. nr. 420¹² ønsker ham “sed-fester, som Horus, på hans trone”; indskriften på obj. nr. 520 henviser til Ankhesenamon som “elsket af Horus, paladsets herre” (dvs kongen); indskriften på obj. nr. 210 erklærer, at “syden og norden er under kongens sandaler”, mens han er “på Horus’ trone”. Kongen som Horus hører til de levendes sfære. Hvor de to første indskrifter sidder på krukke, der i sig selv ikke rummer nogen markant symbolik, hører den tredje til den yderst komplicerede “heraldiske” krukke flankeret af Hapi-figurer [fig. 3]. Hovedtemaet med “foreningen af De To Lande” (to planter knyttet omkring hieroglyffen for “forening”) har den fælles med fire andre (obj. nr. 57, 60, 61 og 360). Ankhesenamons navn side om side med kongens viser, at krukkerne langt fra

var tiltænkt som gravudstyr, da det ikke var hensigten, at hun skulle begraves på samme tid og sted og ej heller blev det. I modsætning til almindelige dødelige involverede en konges skæbne efter døden ikke hans dronnings fysiske nærhed.¹³

Det er nærliggende at forestille sig krukkerne i en sammenhæng, der ville berøre alle aspekter af en konges liv, blandt andet hans kroning.¹⁴ Kongeparret i paladset kan have modtaget salvekrukker som gave ved den lejlighed, og de kan have fundet anvendelse ved ceremonierne.¹⁵ Man brugte også salver ved udnævnelsen af en kongelig embedsmand.

13 En “tilstedeværelse af det kvindelige”, her i form af dronningens navn, kunne dog gavne hans genfødselsproces som også antydtes af C. Desroches Noblecourt i kataloget til udstillingen i Paris i 1967 *Toutankhamon et son temps*, Petit Palais, 1967, s. 188. Dette blev bekræftet i genstande anbragt i graven, som viser kongeparret i intime situationer som f. eks. tronen (obj. nr. 91), det gyldne skrin (obj. nr. 108) og elfenbensskrinet (obj. nr. 551).

14 Ang. en ny konges kroningsdato se Redford, *op. cit.*, kap. I, især s. 20-22. Redford synes at antage, at Tutankhamons kroning fandt sted i el-Amarna (s. 124), hvorimod Gabolde, *op. cit.*, s. 291-2 (jf. også s. 283, n. 2013) foreslår, at den blev fejret i Memfis. Der blev dog taget højde for kongelige regaler til Tutankhamon allerede i Amarna-tiden, idet hans flagellum i barnestørrelse bærer indskriften Tutankhaton (foto i *Cat. Paris 1967*, s. 91), hvor det større sæt har Tutankhamon (N. Reeves, *The Complete Tutankhamun. The King – The Tomb – The Royal Treasure*, London 1990, s. 153.) En ny kroning kan have været fejret efter at Aton-kulten blev bragt til ophør.

15 “Foreningen af De To lande” var et af de ritualer, der fandt sted ved en kroning, og der er tegn på, at salve også spillede en rolle: se H. Bonnet, *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin/New York, 1952.1971, s. 648-9.

11 For tidspunktet for opgivelsen af el-Amarna se M. Gabolde, *D’Akhenaton à Toutankhamon*, Lyon, 1998, s. 283, og for tidligere diskussion D.B. Redford, *History and Chronology of the Eighteenth Dynasty of Egypt*, Toronto 1967, s. 156-8 samt J.R. Harris i *Göttinger Miszellen* 5, 1973, s. 9-10, modsat R. Krauss, *Das Ende der Amarnazeit*, Hildesheim 1978, s. 52-3 og 121.

12 Carters oprindelige nummerering følges her.

Fig. 4 Den lille *nemset*-krukke (obj. nr. 45). H. 29,5 cm. Foto LM.

Fig. 5 En af to enkle krukker med indlagt udsmykning af lotusblomsterblade (obj. nr. 344). Foto LM.

Måske “foreningskrukkerne” stod til skue i audienssalen, som da Tuthmosis III lagde olie på hovedet af Taku, bedstefader til Addu-niari, for at gøre ham til ægyptisk vasal.¹⁶ At krukkerne endte i graven sammen med kongens personlige ejendele såvel som gravudstyr relateret til hans forgængere skyldtes utvivlsomt situationen i paladset ved kongens død.¹⁷ Tutankhamon var det sidste mandlige medlem af familien, og det kan have været anset for upassende at efterlade sådanne personlige effekter i paladset. Vi skal dog ikke se bort fra krukkernes sekundære anvendelse som gravudstyr. Nogle af dem blev fundet på et sted der taler for en intim funktion, især de der stod ved de gyldne skrin i selve gravkammeret, tæt på kongens mumie (jf. fig. 13).

¹⁶ W.L. Moran, *The Amarna Letters*, Baltimore/London 1987, EA 51, s. 122.

¹⁷ En væsentlig del af genstandene i Tutankhamons grav synes at være blevet fremstillet for hans forgængere, sågar dele af kongens guldmaske: N. Reeves, ‘Tutankhamun’s mask reconsidered’, skrevet til *Bulletin of the Egyptological Seminar*, 19, s. 511-527 (i trykken, men se https://www.academia.edu/7415055/Tutankhamuns_Mask_Reconsidered_2015) Et andet eksempel er det skrin, der omtales på s. 38 i dette nummer.

Fig. 6 Den kannelerede krukke (obj. nr. 58). H. 65,5 cm. Foto nr. CB 3 469 © Griffith Institute, University of Oxford.

Den lille, enkle *nemset*-krukke på stativ (obj. nr. 45) [fig. 4], krukkerne med langstrakt hals (obj. nr. 344 [fig. 5] og 475), hvoraf en havde skjolder, der viser at den havde været i brug, den kannelerede krukke (obj. nr. 58), som faktisk var blevet repareret i oldtiden [fig. 6], den cylindriske krukke med løvelåg (obj. nr. 211) (jf. fig. 13) og den "heraldiske" løvekrukke (obj. nr. 579) (jf. fig. 12), ville være en pryd for ethvert palads. Fortolkningen af en "stenbukke-krukke" (obj. nr. 584) er mere kompleks, især da det afbildede dyr faktisk er en hybrid, der rummer træk fra to forskellige stykker ørkenvildt. Stenbukkens symbolik er endnu ikke ganske afklaret, og der er også behov for en uddybning af gazellens.

Symbolikken

I det foregående har vi nævnt symbolske træk ved nogle af krukkerne, især *sm³ t³wy*, "foreningen af De To Lande".¹⁸ Dette fortolkes som regel som en henvisning til forhistoriske tilstande, hvor Øvre- og Nedreægypten var adskilte områder, specifikke geografiske enheder, der sluttelig blev forenet af den

første konge af det første dynasti, en handling der skulle gentages, undertiden af nødvendighed, men oftest som et ritual, der blev gennemlevet for at mindes den oprindelige begivenhed og forevige den. Identifikationen af papyrusplanten er botanisk set ligetil. Dens rolle er primært forbundet med dødetro og jordens frugtbarhed, idet den med sit miljø generelt bringer urhavet i erindring, der hvor liv først opstod, og yderligere det papyruskrat i Deltaet, hvor det lille Horusbarn blev født og voksede op.¹⁹

Den anden plante er mere kompliceret at afkode. Den anses som regel for en slags lilje (ikke "lotus", som, for yderligere at bringe forvirring, undertiden i litteraturen kaldes "vandlilje"). Christiane Desroches Noblecourt har foreslået en alternativ fortolkning af "liljen" som en vild banan *Musa ense-te*.²⁰ Symbolsk set ville den med referencer til Osiris som ophavsmand til alle væsker stå for det punkt, hvor oversvømmelsen tager sin begyndelse (syden), hvor den anden plante, papyrus, kunne stå for det område, hvor oversvømmelsen blev fuldbyrdet (Nildalen og Deltaet). Hermed opgives tanken om udelukkende at se *sm³ t³wy* som en fjern, politisk realitet og rituelt gentaget erobring, der erstattes (eller i hvert fald suppleres?) af begivenheden set som et kosmisk fænomen: fejringen af oversvømmelsens årlige ankomst med kongen, Osiris' repræsentant på jorden, som mester for det hele. Dette ville netop have været et opportunt øjeblik at fejre en ny konges indsættelse, og dermed også et opfølgende regeringsjubilæum. Denne fortolkning understreges kraftigt af af, at det i talrige fremstillinger er Hapi, gud for Nilens overflod, der rent faktisk "binder knuden".²¹

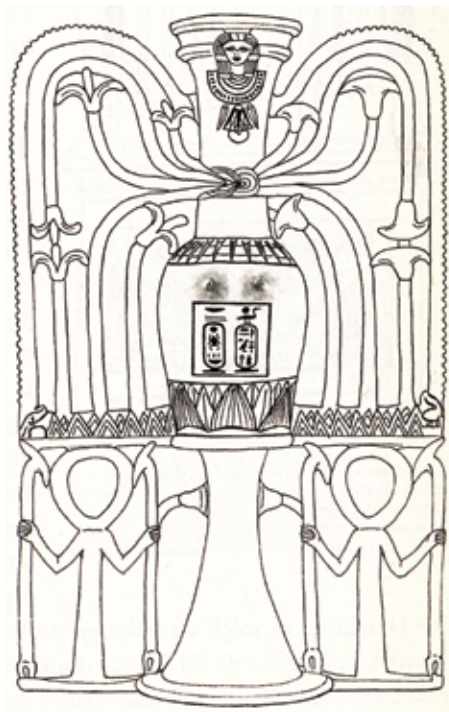
18 M.T. Derchain-Urtel, 'Vereinigung beider Länder' i *Lexikon der Ägyptologie*, VI, Wiesbaden 1986, kol. 974-6.

19 C. Desroches Noblecourt, *Amours et fureurs de La Lointaine. Clés pour la compréhension de symboles égyptiens*, Paris 1996, s. 56-8.

20 Jf. P. Kaplony, 'Wappenpflanzen' i *Lexikon der Ägyptologie*, VI, Wiesbaden 1986, kol. 1146-52 med noter; Noblecourt, *Amours et fureurs*, s. 58-61.

21 Desroches Noblecourt, *Amours et fureurs*, s. 54-78.

Fig. 7 Hathorkrukken (obj. nr. 60). H. 50,2 cm. Fra Desroches Noblecourt, *Amours et fureurs*, fig. s. 69.

I udformningen af motivet i 3D er der flere af Tutankhamons alabastkar, der kan støtte en sådan forklaring, især obj. nr. 60, der i sit design inkorporerer et Hathor-hoved og to antydede bryster [fig. 7 og 8]. Hun er jo netop “den fjerne gudinde”, der personificerer den livsvigtige “ankomst” fra syd.²² Ligeså obj. 210 (jf. fig. 3) med de to flankerende Hapi-skikkelser og figuren af den sydlige gribbegudinde Nekhbet, der beskytter den nu manglende figur på låget, samt obj. nr. 58 med sit flankerende ornament bestående af papyrus, der bogstaveligt talt vokser op af en “lilje”/vild banan (jf. fig. 6).²³ I deres omhyggeligt udtænkte komposition erindrer disse krukker om Nilens bevægelse fra syd mod nord i løbet af et helt solår, og med deres duftende indhold ville de således være vigtige redskaber for kongen i hans søgen efter både den årlige fornyelse og det evige liv.

Efter begravelsen

I Howard Carters øjenvidneskildring kan vi læse om hans førstehåndsindtryk af alabastkrukkernes tilstand:

“Med en enkelt Undtagelse var Laagene og Propperne til alle disse Krukker og Dunke fjernet med Vold og smidt til Side, hvorefter Indholdet var hældt ud og stjaalet, saa der kun var en lille Rest tilbage i hver Krukke. Paa indersiden af nogle af dem, der havde indeholdt klæbrige Stoffer, sidder Fingeraftrykkene af den røveriske Haand, der øste det kostbare Stof ud, den Dag i Dag saa tydeligt som da Tyveriet blev begaaet.”²⁴

...der havde fundet to Tyverier af helt forskellig Art Sted i dette lille Kammer. Det første Tyveri

– af Guld, Sølv og Bronze – blev begaaet af de berømte Grav-Metallrøvere, som plyndrede Gravens fire Kamre for transportabelt Materiale af denne Art. Det andet Gravrøveri skyldtes øjensynlig en anden slags Tyve, som kun søgte de kostbare Olier og Salver i de mange Stenkrukker.²⁵

Dette sidste Tyveri var omhyggeligt gennemtænkt. Da Stenkrukkerne var alt for tunge og uhaandterlige til selv at slæbe bort, kom Tyvene forsynet med mere bekvemme Beholdere, f.Eks. Læderposer og Vand-Læderflasker til at fjerne Byttet i (note: Der blev fundet nogle efterladte Vand-Læderflasker i Indgangspassagen). Der var ikke en Prop i en Krukke, der ikke var fjernet, og ikke en Krukke, der ikke var tømt.²⁶ På Inder-siden af nogle af de Beholdere, der havde indeholdt tyktflydende Salver, er disse Tyves Finger-mærker synlige den Dag i Dag. For at komme i Lag med disse tunge Stenbeholdere var Møblerne, som var stablet op oven paa dem, øjensynlig væltet og smidt hulter til bulter fra den ene Side til den anden. Naar man saaledes kender

22 *op. cit. passim*, med tydelig tegning og beskrivelse af denne og lignende krukker s. 69-72.

23 *op. cit.*, s. 69-72. Jf. også detaljen på løvens krone (obj. no. 579).

24 Dansk udgave III s. 95; jf. engelsk i Carter og Mace III, s. 144.

25 Dansk udgave III, s. 66; jf. engelsk i Carter og Mace III, s. 103.

26 Dette er ikke ganske korrekt, jf. nedenfor.

den sandsynlige Aarsag, kan Læseren gætte sig til Resultatet.

Kendskabet til dette andet Gravrøveri kaster Lys over et Problem, som vi havde brudt vore Hjer-
ner med lige siden den første Opdagelse af Gra-
ven: Hvorfor havde man fingereret ved ganske
lige gyldige Stenbeholdere, hvor i Graven de saa
fandtes? Hvorfor laa nogen af dem tomme og
flød paa Gulvet i Kamrene, medens andre var
slæbt ud i Indgangspassagen og kasseret der?²⁷
Fedtstofferne, Olierne, de engang indeholdt,
havde uden Tvivl i hine Dage en langt større
Værdi, end vi maaske kan forestille os. Derved
forstaar vi ogsaa, hvorfor Graven maatte lukkes
to Gange efter den oprindelige Lukning, hvad
Spor paa den forseglede Indgang og Døren ind til
Forkammeret viste havde været Tilfældet.²⁸ ”

Da graven blev opdaget af Howard Carter, var den
således langt fra en urørt grav, og på gerningsstedet
var bevismaterialet blevet forstyrret af oprydningen.
De fleste af de ornamentale alabastkar²⁹ blev fundet
i uorden i annekset, formodentlig efterladt sådan af
røvere på jagt efter værdigenstande og siden omar-
rangeret af inspektørerne i Kongernes Dal, der kom
for at lukke graven og forsegle den igen. Carter
havde ikke udstyr til at søge efter fingeraftryk, ej
heller ville han have prioriteret det særlig højt, selv
om blot en sporadisk undersøgelse kunne have væ-
ret af interesse for at se hvor mange forskellige per-
soner, der var involveret. Alle krukkerne i annekset
var som sagt tømt, og de to af *situla*-form (obj. 420

27 Her henvises til Tutankhamons såkaldte “ønskebæger” af
alabast, der ikke er medtaget i denne artikel.

28 Dansk udgave III, s. 68; jf. engelsk i Carter og Mace III, s.
105-6. For priserne på olie og fedt i ramessidetiden jf. J.J.
Janssen, *Commodity Prices from the Ramessid Period. An Economic Study of the Village of Necropolis Workmen at Thebes*, Leiden 1975, s. 330-42. Priserne
synes at være faldet ved slutningen af perioden.

29 Obj. nr. 344, 360, 385, 420, 435, 475, 520, 578, 579,
584.

Fig. 8 Hathor-krukken med spædt
bryst. Foto LM.

Fig. 9 Situla (obj. nr. 420).
H. 25,8 cm. Foto LM.

Fig. 10 Den lille Hapi-krukke
i stumper og stykker. Foto nr.
CB 13 1231 © Griffith Ins-
titute, University of Oxford.

Fig. 11 Den lille Hapi-krukke
(obj. nr. 360). H. 68,3 cm.
Foto nr. CB 14 1615©
Griffith Institute, University
of Oxford.

og 435) [fig. 9, 15, 16] viste tydeligt de aftryk, røverne havde efterladt, da de skrabede indholdet ud med fingrene. Låget til sidstnævnte krukke (obj. nr. 620) var smidt “blandt affald på gulvet”, og et skår af det blev fundet i forkammeret. Værst var det gået ud over Hapi-krukken (obj. nr. 360), som lå i tyve stykker [fig. 10]. Selve krukken, som Hapi holdt, var blevet tømt nedefra, da den blev vristet af sit stativ, hvilket i det mindste efterlod låget uskadt og på plads [fig. 11]. Det samme var tilfældet med den heraldiske løvekrukkes forsegling [fig. 12].

I forkammeret var de fire heraldiske krukker (obj. 57, 58, 60, 61) stablet pænt op mod vestvæggen mellem kosengen og løvesengen (jf. fig. 2). Da deres indhold var forsvundet, må deres placering skyldes inspektørerne, der ryddede op. Den lille *nemset*-krukke obj. nr. 45 (jf. fig. 4) var blevet nydeligt anbragt på løvesengen. Der forlyder intet om dens indhold. De resterende, ornamentale salvekar stod i

Fig. 12 Den heraldiske løvekrukke (obj. nr. 579) med intakt låg. Foto LM.

selve gravkammeret. Nogen var trængt ind her, men på grund af det intakte segl antages det, at ingen havde åbnet døren på det yderste, gyldne skrin. Måske blev røverne afbrudt i deres forehavende, og/eller de havde allerede taget mere end de kunne bære.³⁰ Halsen på den store, heraldiske krukke (obj. nr. 210) (jf. fig. 3) var brækket af, og den flankerende udsmykning var revnet, måske (ifølge Carter) på grund af gas, der havde udviklet sig i salven. Ellers synes indholdet at være intakt, ligeså selve det flade låg. Udsmykningen med den beskyttende Nekhbet-grib tyder på, at der her burde være placeret en på hug siddende figur af kongen.³¹ Måske blev den aldrig udført – måske den bare var blevet væk inden eller under begravelsen. Krukken var anbragt sammen med løvebeholderen (obj. nr. 211)

30 Om røverierne se også Reeves, *Tutankhamun*, s. 95-98, 198-199.

31 Måske af same type som kongefiguren obj. nr. 54ee.

Fig. 13 Den heraldiske Hapi-krukke (obj. nr. 210) og salvekrukken med løve (obj. nr. 211) som fundet. Foto nr. BC 4 591 © Griffith Institute, University of Oxford.

indenfor det yderste skrin og ville derfor have været af stor betydning for kongens fremtidige liv [fig. 13]. Dette var også tilfældet med to alabastlamper, der utvivlsomt stammede fra samme værksted som krukkerne. Den ene (obj. nr. 174) stod udenfor og den anden (obj. 173) indenfor skrinets døre.

Det var ikke blot ædelt metal og salver, der var blevet røvernes bytte, for brugbare varer som linned og glas var også stort set forsvundet. Ikke alle olier og fedstoffer var taget for økonomisk vinding, for nogle blev tydeligvis anvendt for at oplyse graven (med linnedstrimler som væger?) under de skumle forehavender. At Carter og hans hold fandt flere låg end krukker siger noget om omfanget af plyndringerne.

Efter opdagelsen

Knap var de første billeder af krukkerne fra graven blevet offentliggjort før de genfindes i en biograffilm fra den tid. I *The Fortieth Door* (1924) reddes heltinden fra en grav, som blandt andet indeholder to

alabastkrukker, der svarer til obj. nr. 58 og 60 eller 61.³² Det er ikke tro kopier, og stativerne og kaneleringen på obj. nr. 58 er udeladt. Krukkerne blev efterhånden sendt til museet i Cairo. I 1927 var ni af dem udstillet, fulgt af de resterende to år senere.³³ I 2017/8 er det planen, at alle fundene fra graven skal overføres til det nye Grand Egyptian Museum, og dermed vil alabastkrukkerne også skifte hjem. Mange af dem har allerede været på længere rejser til udstillinger i Paris, Canada, Japan, London, USSR, Tyskland, Basel samt utallige byer i USA.

32 K.C. Lahue, *Bound and Gagged*, New York 1968, s. 284, og for det oprindelige fotografi Carter og Mace I, pl. 22. Tak til J.R. Harris for denne eksotiske henvisning.

33 Den første gruppe, omtalt i *Notice sommaire des principaux monuments* fra 1927, inkluderer obj. nr. 14, 57, 58, 60, 61, 173, 174, 211 og 280. I 1930-udgaven findes genstande med udstillingsnumre indtil 914, hvilket kun lader et låg med fugleunge (obj. nr. 620-1 – se vignetten s. 2) tilbage, som endte med at få nr. 1300.

Fig. 14 Den store “krater” (obj. nr. 520). H. 64,5 cm. Foto LM.

Krukernes indhold

Spor på indersiden af mange af krukkerne viser, at de indeholdt duftsubstanser af forskellig art og konsistens. Krukkerne med snævre halse har rummet flydende varer, mens de øvrige med bred åbning kunne bruges til opbevaring af fastere produkter. At “alabast” blev valgt til dette er ikke overraskende: historikeren Plinius siger, at det simpelthen er det mest velegnede materiale til den slags.³⁴ På Tutankhamons tid ville sådanne duftsubstanser have været baseret på vegetabilsk olie og fedt. Til et flydende produkt ville valget stå mellem mandel, balanos, moringa, ricinus, hør, sesam samt oliven, som vi netop ser de første spor af i Amarna-tiden. Fastere fedt kunne i princippet bestå af oksetælle eller svine- og gåsefedt, men også olier kan reduceres ved indkogning. Hertil kom selve det duftende element, der blev hentet i form af blomster, urter, harpiks og krydderier.³⁵ Netop i Amarna-tiden blev der importeret store mængder af *Pistacia atlantica* fra det østlige Middelhav. Substansen, der i dag er en del af det mellemøstlige køkken under navnet mastiks, er fundet på indersiden af utallige krukker og potteskår i huse i el-Amarna, og den har utvivlsomt også sat sig spor i krukkerne fra Tutankhamons grav.³⁶

Med deres brede åbninger har seks af krukkerne indeholdt en fast substans (obj. nr. 211, 385, 420, 425, 435 og 520 [fig. 14]). Rester på indersiden bekræfter dette, for det var endnu blødt og mindede

³⁴ *Natural History* XIII,3.19.

³⁵ A. Lucas, *Ancient Egyptian Materials and Industries*, 4th ed., revideret af J.R. Harris, London 1962, s. 85-90; M. Serpico og R. White ‘Oil, fat, wax’ i Nicholson og Shaw, *op. cit.*, s. 390-429. Se generelt L. Manniche, *Sacred Luxuries. Fragrance, Aromatherapy and Cosmetics in Ancient Egypt*, London/Cornell University Press 1999, om Tutankhamons salver især s. 86-88. Om parfume-produktion i Amarna se endvidere L. Manniche, ‘Duften af Amarna’, *Papyrus* 30/2, 2010, s. 24-33.

³⁶ M. Serpico og R. White, ‘The botanical identity and transport of incense during the Egyptian New Kingdom’, *Antiquity* 74, 2000, s. 884-897.

Howard Carter om den tids coldcreme [fig. 15, 16].³⁷ Størstedelen af de resterende krukker var imidlertid beregnet til flydende salve, for de har slanke halse og snævre åbninger. Man kan undre sig over, hvordan de dengang fik indholdet ud af disse tunge beholdere (ingen har i øvrigt fundet på at veje dem!) En langskæftet slev, et rør eller endda en pind ville være en mulighed – hvis det overhovedet var meningen, at det skulle ud [fig. 17].³⁸ Det er muligt, at salvens tilstedeværelse var symbolsk, hvad enten den var tiltænkt paladset eller graven. Mange detaljer i afbildninger af paladsinteriører i Amarna-tiden tyder på, at når kongefamilien residerede, fik bygningerne kultisk status.

Indholdet af den cylindriske krukke med en liggende løve på låget (obj. nr. 211) blev analyseret i Carter's dage. Krukken var "naturligt forsegle, idet ændringer i temperatur og fugtighed havde forårsaget, at visse salte... havde udkrystalliseret sig omkring låget og dermed dannet en hård, beskyttende

belægning."³⁹ Der var omkring 450 g i alt, og det viste sig at bestå af 87,7% fedstof, formodentlig animalsk. Resten var "en slags harpiks eller balsam". Når man tog det i hånden, begyndte det at smelte og udsendte en duft, der mindede om kokosnød, gyvelblomst eller baldrian. I laboratoriet havde det en markant "fedtet lugt, men ikke en der typisk kendetegner fremskreden harskhed". Kokosolies og valerensyres duft siges dog at være tegn på fremskreden opløsning og er næppe den oprindeligt tilsigtede. Undersøgelse under mikroskop viste ingen spor af vegetabiliske fibre.

Der blev ligeledes taget en prøve fra den store bøjle af form som en græsk "krater" med låg (obj. nr. 520) (jf. fig. 14).⁴⁰ Selv om massen var delvis gået i opløsning, var den ganske plastisk og dækkede en god del af bunden og siderne af krukken. Resultatet af undersøgelsen foreligger dog ikke. Den heraldiske krukke med Hapi-figurer (obj. nr. 210) (jf. fig. 3)

37 Carter's kort for obj. nr. 420 and 435.

38 Genstanden ses også i et par andre afbildninger fra el-Amarna f. eks. Manniche, 'Duften af Amarna', s. 29 fig. 6.

39 *Journal of the Chemical Society* 19, 1926, s. 2614-9, citeret i Manniche, *Sacred Luxuries*, s. 86; jf. Lucas i *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 41, 1942, s. 143.

40 Engelsk i Carter og Mace III, s. 147.

Fig. 15 Rester af indholdet i situla'en (obj. nr. 420).
Foto Pia Adamsen.

Fig. 16 Rester af indholdet i situla'en (obj. nr. 435).
Foto Pia Adamsen.

Fig. 17 Akhenaten gyder en duftende substans over
et lille bækket med gløder. Relief fra el-Amarna i
det Ægyptiske Museum i Cairo. Foto LM.

rummede stadig lidt flydende olie under en hård skorpe, som kunne opløses med varmt vand og acetone. Den bestod tilsyneladende af aromatisk gummi(?), harpiks og fedstof.⁴¹

Det er snart 100 år siden, at Tutankhamons grav blev åbnet. Det er uendeligt frustrerende, at de eneste analyser, der er foretaget af krukernes indhold, stammer fra Carters egen tid. Laboratorieanalyser har gjort en del fremskridt siden dengang!⁴² I 1995 fremkom forfatteren med forslag til, hvordan denne mangel kunne afhjælpes, endda med et laboratorium i Cambridge som medspiller. Planen var at foretage chromatografisk analyse og pollenanalyse i stil med dem, der i 1976 blev udført på få kubikcentimeter af Ramesses II's mumie med store resultater i anledning af en udstilling i Paris.⁴³ Svaret fra museets bestyrelse var negativt og uden begrundelse.

⁴¹ Jf. Lucas n. 39.

⁴² Man kunne nævne de undersøgelser af øjensminke, der blev foretaget af kosmetikfirmaet L'Oréal af krukker i Louvre i 1998, som vakte stor interesse i medierne og blandt kosmetikfabrikanter.

⁴³ L. Balout og C. Roubet (red.), *La momie de Ramsès II*, Museum National d'Histoire Naturelle, Musée de l'Homme, Paris 1976-1977, især kapitel 5 om plante-materialerne og s. 162-165 om pollenanalyserne.

Tutankhamon er – ligesom for nylig Nefertiti – et sensitivt emne. Under en parfumekonference i Cairo i 2002, hvor halvdelen af deltagerne var ægyptologer og resten kemikere, rejste jeg spørgsmålet igen. Svaret var, at man ikke havde noget imod, at der blev foretaget analyser, men at det skulle gøres af ægyptiske kemikere.

Der stod sagen indtil for ganske nylig. Under den i maj afholdte Tutankhamon-konference i forbindelse med udflytningen til Grand Egyptian Museum (se andetsteds i dette blad) lykkedes det undertegnede at få indskrevet i konferencens officielle "anbefalinger", at der skulle tages prøver af indholdet af de alabastkar, der allerede er åbne. Selv om de ikke bliver analyseret med det samme, er det vigtigt at få arkiveret noget materiale, for når først karrene står i deres nye vitriner i GEM, bliver det meget vanskeligt at få adgang til dem igen.

Mumiernes indre

Anne Haslund Hansen

CT-skanning af mumier og mumiekister er i de sidste årtier blevet en afgørende og meget skånsom metode til at få ny viden om oldtidens ægyptere, deres liv og gravskikke. Tidligere undersøgelser har altid været destruktive, da det kun vanskeligt lader sig gøre at undersøge en mumie uden også at ødelægge dens oprindelige helhed. Til forskel for traditionel røntgen kan CT-skanning vise mange flere detaljer, og man kan også skabe komplette billeder af mumiens dekoration, bevikling, hud, muskler og knogler, lag for lag.

I april 2017 fik Nationalmuseet skannet tre ægyptiske mumier på Retsmedicinsk Institut, Københavns Universitet: en barnemumie, en ubestemmelig lille "barnemumie", hvis indhold indtil nu har været ukendt, og dernæst en ibismumie [fig. 1-3]. CT-skanningen blev udført af Chiara Villa med bistand fra Niels Lynnerup og Marie Louise Jørgov

Fig. 1 Barnemumie fra Det Kongelige Kunstkammer. Inv.nr. AAa 4. Længde 88 cm. Foto: Anne Haslund Hansen.

[fig. 4]. Der foreligger endnu kun foreløbige resultater, men de føjer alligevel helt ny viden til samlingen og vil kunne bruges fremadrettet, både i forhold til bevaring, forskning og formidling. Forhåbentlig vil det være muligt at skanne flere mumier over de næste år.

Barnemumien hører til de tidligste ægyptiske genstande, som kan spores i de danske samlinger. Den optræder i det ældst bevarede inventar, fra 1674, over det såkaldte Kongelige Kunstkammer. Samlingen, som fandtes på Slotsholmen, var et typisk fyrstekabinet, som rummede alt fra naturalier til oldsager og kunstgenstande. Det fremgår ikke hvordan barnemumien er kommet til Danmark.

Fig. 2 "Barnemumie" fra Frederik Münters samling. Inv.nr. AAa 66. Længde 35 cm. Foto: Anne Haslund Hansen.

Fig. 3 Ibismumie. Tidligere i Lord Amhersts samling. Inv.nr. 7461. Længde 47 cm. Foto: Anne Haslund Hansen.

Fig. 4 Barnemumien gøres klar til skanning. Fra venstre mod højre: Anne Haslund Hansen, Marie Louise Jørkov og Chiara Villa. Foto: Frederik Vingaard Rasmussen.

Fig. 5 Tegning af barnemumien. Ca. 1794. Fra Georg Zoëgas papirer på Det Kongelige Bibliotek.

En anden mumie, som også fandtes i samlingen, var en gave til kongen fra en af hans ambassadører i udlandet. Det samme var sikkert tilfældet med barnemumien. Barnemumien stammer formodentlig fra Sakkara, som var hovedforsyningskilde for mumier og oldsager i tiden.

Et stik fra 1696 viser de to mumier i Kunstkamersamlingen. Barnemumien ses her stående i en glasmontre. Her kan man også ane, at den var dekoreret. En tegning fra omkring 1794, som findes blandt oldgranskeren Georg Zoëgas papirer [fig.5], viser at det drejer sig om stykker af mumiekartonage, placeret som tre bånd hen over kroppen. Ser man på mumien i dag, er det imidlertid tydeligt at der ikke er tale om en intakt indpakning. Hele mumien er svøbt i et moderne lyst stykke lærred, hvorover er påsat mørkere strimler stof, som delvis dækker stykkerne med kartonnage. Selve de bemalede fragmenter virker autentiske og er formodentligt fra

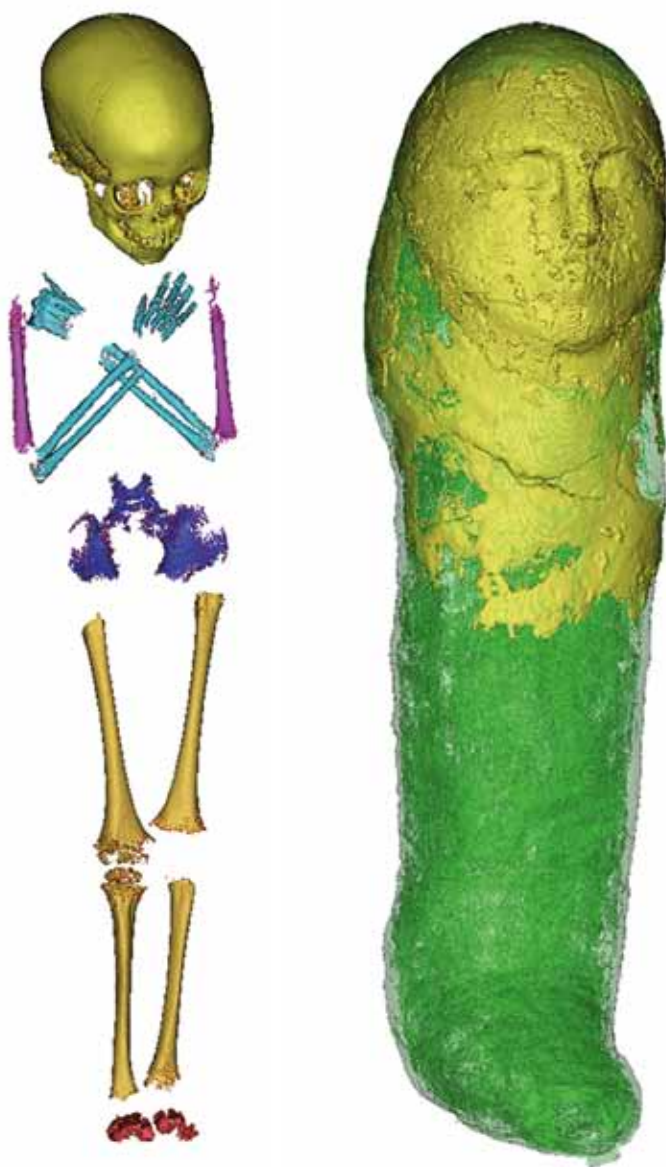

Fig. 6 CT-skanning af barnemumien med skelettet markeret. Billede: Chiara Villa.

Fig. 7 CT-skanning af “barnemumie” med påsat ansigt, vist med lysegrøn farve. Billede: Chiara Villa.

Ptolemæisk Tid, mens det meste af mumiens indpakning må være lavet i moderne tid. Ved hjælp af skanningen håber vi at få et større overblik over præcis hvordan dette arbejde er udført, og hvor meget af de oprindelige beviklinger der endnu sidder om mumien.

En tidligere røntgenundersøgelse viste, at mumien indeholder et lille barn. CT-skanningen kunne genbekræfte dette [fig. 6]. Ud fra tænderne er barnet omkring 4 år. Armene ligger over kors, som det er typisk for mumier fra Ptolemæisk Tid. Dog viser en

helt ny undersøgelse af en ptolemæisk gravplads i Sakkara,¹ at for børnebegravelser er der en vis variation i armenes placering.

Mumiens hoved er også beviklet, men det dækker ikke ansigtet. Skanningen viste tydeligt, at hovedet er bøjet kraftigt nedad mod brystet, og at hovedskallen med den ene øjenhule er blottet. Set ovenfra fremstår mumien ganske intakt, og skanningen viste også bevaret muskelmasse. Dog blev det tydeligt, at store dele af rygsøjlen er sønderknust. Dette kan være sket ved en tidligere åbning og undersøgelse af mumien og kan måske også forklare, hvorfor den er blevet pakket ind på ny.

Den lille “barnemumie” stammer fra Biskop Frederik Münters samling, som blev solgt på auktion i 1839. Den kan måske spores tilbage til greve Otto Thotts samling, solgt 1788, og hvorfra Münter købte andre ægyptiske genstande. I de tidlige, europæiske samlinger møder man ganske ofte små mumier, typisk beskrevet som fostre eller nyfødte. Der er dog som regel tale om enten omformede dyremumier eller nyfremstillede miniature-mumier lavet til rejsende og samlere. Man ved fra 1700-tals rejsende, herunder også Carsten Niebuhr, at mumier var dyre, og at det var vanskeligt at få dem transporteret ud af Ægypten. De små mumier var måske et prisbilligt alternativt.

Skanningen af Münters “barnemumie” viser, at mumien alene består af stof og er uden spor af knogler [fig. 7]. Ansigtet er en modelleret maske, måske af ler, som er påsat uden på stoffet. Umiddel-

1 Malgorzata Radomska, ‘Child Burials at Saqqara Ptolemaic Necropolis West of the Step Pyramid’, *Études et Travaux* 29, 2016, s. 169-202.

Fig. 8 CT-skanning af ibismumien med vingeknogler. Billede: Chiara Villa.

modelleret i stof. Den blev købt på auktion over Lord Amhersts samling i 1921 og kom til Nationalmuseet sammen med to andre ibismumier. Dyremumier som denne har indgået i offerkulten til guderne, og de findes i enorme antal. Som genstand er dyremumier et voksende forskningsfelt, som kan hjælpe med til at belyse spørgsmål om alt fra genetik, opdræt, masseproduktion, handel, kulthandlinger og pilgrimsfærd. For at kunne besvare denne type spørgsmål er det selvfølgelig nødvendigt at undersøge større mængder af dyr. Hver en enkelt skanning føjer således en brik til det samlede billede.

Der er ofte meget stor variation i hvad dyremumier indeholder. Nogle har et enkelt dyr, andre har flere mindre, mens andre igen har dele af dyr, eller slet ingen. Betydningen af ofret for den enkelte, som gav dyret til guden, var dog sandsynligvis det samme. Skanningen af ibismumien viste, at den indeholdt en hel fuglevinge, og hvad der synes at være en række fjer, synlige som hule aflange rør [fig.8]. Vingen ligger fint udfoldet inde i mumien og tegner poetisk fuglens mest karakteristiske egenskab: evnen til at flyve.

De tre skanninger giver på hver deres måde en fornyet indsigt i, hvad Nationalmuseets ægyptiske samling rummer og kan formidle. Metoden er ikke kun ufarlig, men samtidig ekstremt effektiv. Lidt firkantet kan det siges, at før man går i gang med skanningen, ved man "kun" det om genstanden, som kan se og formodes. Få øjeblikke senere er gamle spørgsmål besvaret og helt nye kan stilles.²

2 Se også en artikel af Charlotte Price Persson: <http://videnskab.dk/kultur-samfund/video-se-indholdet-af-tre-egyptiske-mumier>

bart tyder det ikke på, at mumien har nogen forbindelse til oldtidens Ægypten. Mumien er dog et klart bevis på interessen for det ægyptiske over tid, og den føjer sig til den genstandsgruppe af historiske souvenirs og efterligninger, som ofte har været negligeret, og derfor er mange af dem gået til grunde. De kan dog vise sig at sige noget om efterspørgslen på oldsager, handelsmønstre og kontakter i tidens samlermiljøer.

Ibismumien er i sit ydre med kunsthåndværksbeviklinger. Kroppen er mumieformet og fuglenæbbet

Apis-templet i Frederiksberg Have

**Thomas
Christiansen**

På grænsen mellem Zoologisk og Frederiksberg Have ligger på bakken, skråt over for det kinesiske lysthus, et tempel udført i antik stil, kaldet Apis-templet [fig. 1]. Efter i en årrække at have været udsat for vejrliget og hærværk er templet fornyligt blevet restaureret, hvilket gav denne forfatter en passende anledning til at delagtiggøre læserne af Papyrus i sine betragtninger over, hvorfor dette besynderlige bygningsværk bærer en ægyptisk guddoms navn, og hvad det symboliserer. Før vi drister os til at besvare disse to spørgsmål, vil vi give en kort beskrivelse af dets historie og udseende, da kun et fåtal af læserne formodes at have hørt om templet, endsize besøgt det.

Templet

Templet blev bygget i 1802-1804 efter tegninger udfærdiget af datidens fremmeste danske maler, Nicolai Abildgaard (1746-1809), der i årene umiddelbart efter Christiansborgs slotsbrand i 1794 –

hvor hans hovedværk, en monumental allegorisk fremstilling af Danmarkshistorien under det oldenborgske dynasti, gik op i luer – fortrinsvis virkede som arkitekt og dekoratør.¹ Hans hovedværker i så henseende er tegningerne og modellen til Frihedsstøtten, der stod færdig i 1797, og udsmykningen af Adam Gottlob Moltkes (1710-1792), nu Christian VIII's palæ på Amalienborg i 1794-1798.² Allerede i 1797 havde overhofmarskal Adam Wilhelm Hauch

- 1 Om Abildgaards virke som arkitekt og dekoratør jf. L. Swane *Abildgaard – Arkitektur og Dekoration*, København 1926. Apis-templet er beskrevet på s. 113-116 og opmålt på s. 236-239. Det grundlæggende værk om Abildgaards liv og kunst er P. Kragelunds fremragende disputats *Abildgaard. Kunstneren mellem oprørerne* 1-2, København 1999.
- 2 Kragelund 2, s. 422-434; Swane, s. 61-78. Den grundlæggende afhandling om Frihedsstøtten er K. Kryger, *Frihedsstøtten*, Odense 1986.

(1755-1838), der foruden sine mange andre embedshverv forestod omlægningen af Søndermarken og haven ved Frederiksberg slot fra fransk til engelsk park, planer om at opføre “et Morgen Tempel”, men først i 1801 indleverede han til hoffet Abildgaards illustration af det nuværende tempel, som kongen, den sindssyge Christian VII (1749-1808), approberede den 28. december samme år.³

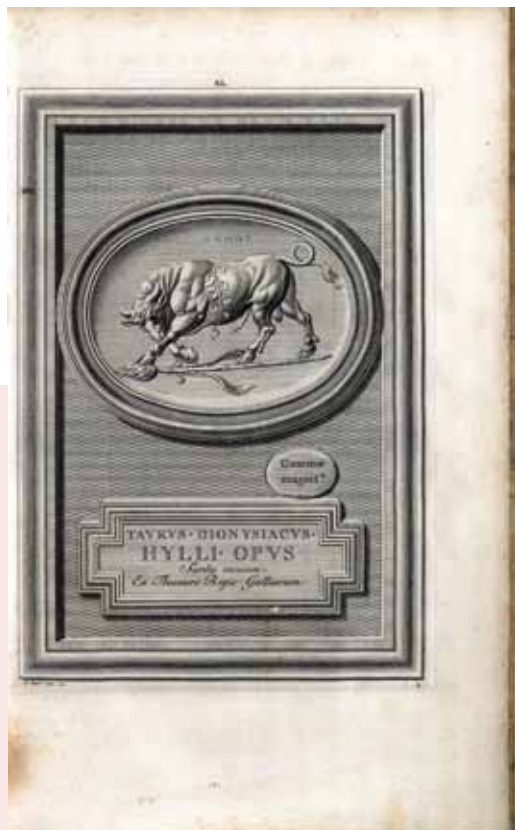
Det færdiggjorte tempel er en lille murstensbygning, der måler ca. 10 meter i længden og ca. 7 meter i bredden. På tre sider ses gule mursten, mens forsiden er malet i et *rustica*-mønster. Den indeslutter et enkelt kvadratisk rum, der måler ca. 5,60 meter i længde og bredde – samme dimension som bygningens højde til tagryggen. Rummet modtager lys fra et lille, rektangulært vindue og et stort halvmåneformet højsiddende vindue i bagvæggen, der oprindeligt, som det fremgår af en glarmesterregning, var af “couleurt glas”.⁴ Sidemurene er forlænget godt en meter frem og ender med pilastre. Tilsvarende er bygningens to bagerste hjørner forsynet med pilastre. Mellem de forlængede mure står, som på et antetempel, en række af fire søjler og igen foran en række på seks, der er glatte og af marmor. Otte af de ti søjler med kompositkapitæler var dele af den franske arkitekt Nicolas-Henri Jardins (1720-1799) vestibule i Moltkes palæ, der var blevet overflødige efter ombygningen, da kongefamilien skulle flytte ind efter Christiansborgs slotsbrand. Hele bygningen hviler på et fundament af sandstensfliser, der er lagt med trin ud til de tre sider. Templets arkitrav, frise og gesims, der er udsmykket med tandsnit og konsoller, er også af sandsten og løber rundt om bygningens tre sider. Frisen er, efter velkendte romerske forbilleder, prydet med en elegant dekoration af bukranier og guirlander.⁵ I gavlfeltet ses det centrale motiv, der har givet tempellet sit navn: en løbende tyr hugget i højt relief.

Apis-tyren

Motivet til den voldsomme tyr i frontonen har Abildgaard fra en antik gemme, det vil sige en ud-

Fig. 1 Apis-templet i Frederiksberg Have. Foto Alexander Kinnunen.

Fig. 2 Planche XL i P. v. Stosch's *Gemmae Antiquae*, Amsterdam 1724.

skåren seglsten, der i dag findes i *Cabinet des Médailles* i Paris. Denne gemme var berømt i samtiden og gengivet i blandt andet baron Phillip von Stoschs (1691-1757) katalog over signerede gemmer, som Abildgaard havde et eksemplar af i sin omfattende bogsamling.⁶ På den ses en løbende tyr, viet til Dionysos, med vendeløv om kroppen og thyrsosstav under klovene [fig. 2].⁷ Abildgaard har kopieret den nøje, blot er thyrsosstaven faldet bort og halen har af hensyn til frontonen mistet sin krølle. Valget af motiv fik kunsthistorikeren Leo Swane (1888-1958) til opsummerende at konkludere:

3 Swane, s. 113.

4 Swane, s. 115.

5 Abildgaard kan meget vel have fundet motivet til bukraniet i tempelfrisen fra San Lorenzo, som han kan have set, da han var på studieophold i Rom. Kraniet optræder også på Fol. D VII, recto, i F. Colonna, *Hypenémachie, ou Discours du songe de Poliphile, déduisant comme Amour le combat à l'occasion de Polia*, Paris 1554, som han havde et eksemplar af i sit bibliotek, jf. Kragelund 1, s. 59.

6 Kragelund 1, jf. s. 68.

7 P. v. Stosch, *Gemmae Antiquae, Caelatae, Sculptorum Nominibus Insignitae. Ad ipsas Gemmas, aut Earum Ectypos & Aeri incisae, per Bernardum Picart ex Praecipuis Europae Museis selegit*, Amsterdam 1724, pl. XL.

“ Med Apis har den (tyren) ikke noget at gøre – men alligevel kan templet få lov til at beholde det kønne navn, det engang har fået; om det cirkelsegment, der ses bag tyren, kun har en dekorativ betydning – og ligesom som buevinduet i bagsiden antyder tøndehvælvingen indenfor – eller en symbolsk betydning – tyren som himmeltegn? – det ved jeg ikke.⁸ ”

Nu forholder det sig imidlertid sådan, at Abildgaard ikke blot kiggede i sine bøger, men læste dem grundigt. Hvis man gør sig den samme umage og læser den til gemmen hørende katalog tekst, bliver det åbenlyst, hvorfor Abildgaard associerede den dionysiske tyr med Apis, da en del af den parafraserer og tolker en passage fra Plutarchs “Om Isis og Osiris”. En oversættelse af det relevante sted fra latin til et nogenlunde mundret dansk vil lyde noget i retning af:

“ Sandelig, Plutarch bevidner om de Græske Spørgsmål, at Elis’ kvinder, når de påkalder Bacchus, råber ἄξιε Ταῦρε, ærværdige Tyr, og han giver følgende begrundelse: nemlig at ægypterne tænkte at Osiris og Dionysos var den samme, og ved Apis’ begravelse iklædte de sig kalveskind og thyrsos, samtidig med at de hengav sig til optøjer og Orgier (De Iside et Osiride 364): Dette er årsagen til at de fleste af Grækerenes gudebilleder af Dionysos er fremstillet i Tyrens skikkelse, og at Elis’ kvinder, når de ofrer, beder om, at han kommer til dem på tyrekløve, og at Dionysos for Argiverne er Bovinfødt.⁹ ”

Abildgaard kendte ikke udelukkende til motivet og traditionen, der jævnfører Dionysos med Osiris/

8 Swane, s. 116.

9 Stosch: ‘Plutarchus sane in Quaestionibus Graecis testatur, Eleorum mulieres, Bacchum invocantes, clamare ἄξιε Ταῦρε, digne Taure, rationemque huius rei idem affert: quia nempe apud Aegyptios idem Bacchus ac Osiris putabantur, & in Apidis cadavere sepeliendo hinnulorum pelles ac thyrsos gestabant, iisdemque clamoribus ac in Orgiis utebantur: ea de causa plerique Graecorum Bacchi simulacra faciunt, Tauri forma, & Eleorum mulieres, vota facientes, precantur, ut ad se Deus veniat bubolo pede, & Argivis Bacchus est Bovigena’, s. 56. For identifikationen af Dionysos med Osiris/Apis i hellenismen, jf. A. Kampakoglou, ‘Danaus βουγενής: Greco-Egyptian Mythology and Ptolemaic Kingship’, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 56, 2016, s. 111-139.

Fig. 3 Filosofien. Billedet måler 73 x ca. 56,5 cm og er signeret »N. Abildgaard 1800« (efter Kragelund 2, s. 469).

Apis, fra baron Stoschs katalog. I sit bibliotek havde han endvidere et eksemplar af Pierre-François Hugues d'Hancarvilles (1719-1805) spekulative udforskning af den ægyptiske ur-religion, som han fandt “rasende interessant”.¹⁰ I dette værk, der argumenterer for at alle religioner udsprang af en oprindelig orfisk (ægyptisk) kult af tyren og verdensægget, genfindes motivet i utallige versioner, og samstillingen af Dionysos med Osiris/Apis løber

10 August Hennings’ optegnelser om Abildgaard fra sommeren 1802, 23/7 1802 = Kragelund 2, Bilag 15, s. 646

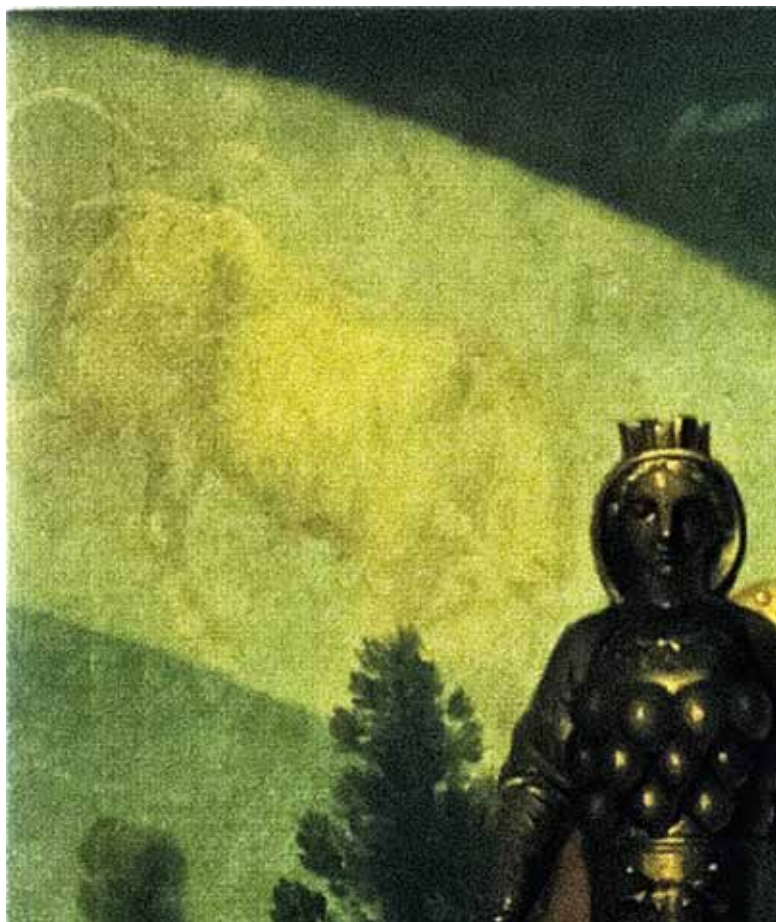

Fig. 4
Detalje fra
Filosofien.

som en ledetråd igennem bogen.¹¹ Med henvisning til kilderne, hvori Abildgaard hentede inspirationen til sit motiv, kan vi derfor afvise udsagnet: “tyren hører (udelukkende) Dionysos til, men traditionen har henført dyret til Apis-dyrkelsen”.¹² Spørgsmålet

bliver nu hvad “cirkelsegmentet” og Apis-tyren i frontonen symboliserer? Nøglen til fortolkningen synes Abildgaard at have skjult i et allegorisk billede af *Filosofien*, som han malede i år 1800 [fig. 3].

Filosofien

I den for Abildgaard dystre periode, da det nye århundrede så ud til at skulle bringe mere krig og mindre personlig frihed, kendes der kun en enkelt større komposition fra hans hånd, en allegorisk serie malerier af *Filosofien*, *Teologien* og *Retfærdigheden*. Serien blev efter enkens død i 1848 splittet op og er først fornyeligt blevet publiceret samlet.¹³ På billedet af *Filosofien* ses en ung kvinde med tankens vinger i sit hår, der betragter en sommerfugl, som har sat sig på hendes hånd – et symbol på menneskesjælen. I den anden arm holder hun naturens billede, den flerbrystede Artemis fra Efesos, og ved hendes fod står det sold hvormed man skelner sandt fra falsk.¹⁴ Hvad ingen synes rigtigt at have hæftet sig ved er, at der hen over himlen hvælver sig et udsnit af dyrekredsens himmelbue, hvori Apis-tyren – ifølge Hancarville skabelsens princip – står i Zenit [fig. 4].¹⁵ I allegoriske malerier af denne type er stjernehimlens dyrekreds et symbol på en bedre fremtid. Således synes Apis-tyren på gavlfeltet i Frederiksberg Have ligeledes at skulle tolkes som et generativt himmeltegn, der forjætter den besøgende, at han står foran et vendepunkt, en lysere og mere frugtbar fremtid.¹⁶

13 Kragelund 2, s. 464-472.

14 Siden renaissance blev den flerbrystede Artemis fra Efesos anset for at være en af Isis’ mange fremtrædelsesformer, B. Curran, *The Egyptian Renaissance. The Afterlife of Ancient Egypt in Early Modern Italy*, Chicago 2007, s. 264. I 1801 genbrugte Abildgaard motivet til udsmykningen af storebrorens, veterinæren Peter Christian (1740-1801), grav på Assistens Kirkegård; jf. Kragelund 2, s. 486-491.

15 Jf. Hancarville, s. 137-406.

16 At Abildgaard ikke var fremmed for mytologiske spekulationer, som dem der er fremført i denne artikel, viser hans allegoriske maleri *Verdens Skabelse efter Orpheus*. Dette maleris motiv og udseende kendes i dag kun fra et par skitser og en samtidig meget rosende beskrivelse, ifølge hvilken intet af de arbejder, som Abildgaard udstillede på Charlottenborg i 1794, svævede anmelderen så “levende for øjnene”. Maleriet forestillede den tvekønnede kærlighed, Phanes/Eros, der med Nattens kaos avler lyset og verden – hvilket bestemt ikke er noget sædvanligt mytologisk motiv. Jf. Kragelund 2, s. 391-394 og 600.

11 P.F. d’Hancarville, *Recherches sur l’origine, l’esprit et les progrès des arts de la Grèce; sur leurs connections avec les arts et la religion des plus anciens peuples connus; sur les monumens antiques de l’Inde, de la Perse, du reste de l’Asie, de l’Europe et de l’Égypte*, London 1785.

12 C. Christensen, *Maleren Nicolai Abildgaard*, København 1999, s. 232.

Fig. 1 Tarek Tawfik fra GEM, arrangør af konferencen, demonstrerer, i hvilken højde Tutankhamons guldmaske kunne udstilles. Der var bred enighed om, at det skulle være en mellemting.

3. Tutankhamon-konference i Cairo

Lise Manniche

Nu nærmer tiden sig, hvor flere større genstande skal flyttes fra det gamle ægyptiske museum på Tahrir-pladsen i Cairo til det nye Grand Egyptian Museum (GEM) lige nord for pyramiderne, der hvor vejen fortsætter mod Alexandria. I den anledning er der stillet et internationalt samarbejde på benene, der for tredje gang har udmøntet sig i en konference. Datoen var 6. – 8. maj, lokaliteten dels antikvitetsstjenestens hovedkvarter i Zamalek, dels det nye GEM, hvor udstillingshalerne stadig er under opførelse.¹ Temaerne denne gang var “Møbler” og “Human Remains”. Der var både halvtimes indlæg og diskussion imellem og bagefter, en fornuftig blanding af museumsfaglig ekspertise og bud på fortolkning og forståelse af udvalgte genstande.

I møbelafdelingen hørte vi i en “keynote lecture” Christian Loeben fra Museum August Kestner i Hannover fortælle om de mange kasser og skrin, hvorpå hieratiske indskrifter afslører, at flere simpelthen var blevet genbrugt til transport fra et opbe-

varingssted til graven. En af dem var for eksempel efter alt at dømme fremstillet til at rumme en paryk, men den var blevet genanvendt til at flytte shabti-figurer. Et kalcitskrin rummede en større tot hår, som nu skal undersøges nærmere for at se om det er fra menneske eller dyr.² Marianne Eaton-Krauss berettede om den gyldne trone og tidligere teorier om dens genbrug. En potentielt betydningsfuld indskrift mellem solstrålerne er uigenkaldeligt forsvundet under senere restaurering, hvorimod en hieratisk indskrift over et af stolebenene på siden nu er dækket af nyere påsat guldfolie, og den kan derfor måske atter fremdrages. Tarek Tawfik (nu direktør for GEM) [fig. 1]³ fortalte om en af de forgyldte senge, hvis restaurering har afsløret to Bes-hoveder på oversiden af benene ved hovedgærdet, mens Naoko Nishimoto afdækkede den sindrige mekanisme i klapsengen med de otte ben. Der skal muligvis

1 Se *Papyrus* 36/1, 2016 s. 36-37 for Tine Baghs rapport om den 2. konference.

2 Carters kort siger “sandsynligvis hestehår” og nævner også to kugler af hår bundet i et stykke stof. Om hårkugler se Henriette Koefoed, ‘Hårofring og barnelok’, *Papyrus* 21/2, 2001, s. 31-39.

3 Alle fotos er af Lise Manniche.

Fig. 2 Marc Gabolde forklarer om mumiekisten fra KV 55.

fremstilles en model i fuld størrelse af dette unikke møbel.

Lørdag aften blev afviklet på museet, hvor vi fik en udredning af Marc Gabolde af den restaurerede mumiekiste fra KV 55 (først anvendt til Kiya, dernæst til Akhenaten) [fig. 2] og af Christian Loeben om Tutankhamons opbevaringsmøbler. Udenfor i solnedgangens skær præsenterede Tarik Tawfik “nye” genstande fra graven, dvs. ting der var i en sådan forfatning, at de ikke oprindeligt var blevet katalogiseret. Nu er de sat i stand og kommer med til GEM. Og så var der juice og lækre snacks bagefter.

Søndagen begyndte med et generelt tema om flytning af genstande, idet Friederike Seyfried fortalte om omplaceringen af samlingen i Berlin til Neues Museum sidst i 2009, mens Victor Rondot, leder af samlingen i Louvre, berettede om dengang den kom samlet til nye lokaler efter længe at have været spredt i Louvre-paladset. Derefter blev det tid til mumiematerialet. Sahar Saleem, radiolog fra det medicinske fakultet i Cairo, gennemgik røntgenfotograferingens og CT scanningens historie med ganske voldsomme hug til Howard Carter og hans

metoder. Frank Rühli fra det schweiziske mumieprojekt i Zürich kastede et sagligt og multidisciplinært tilbageblik på den samme historie med forslag til hvordan de forskellige problemer med analyser, flytning og udstilling kan gribes an nu og bidrog yderligere med andet mumiemateriale fra KV40, som schweiziske arkæologer for tiden arbejder i. Så var det undertegnede tur til at præsentere en forkortet og opstrammet version af foredraget ved årets DÆS-seminar om de hidtidige analyser af de to fostre samt betydningen af fostertilstanden i dødetroen, ja det var endda blevet opdateret takket være udbytterige diskussioner med et par af de øvrige deltagere kort forinden. Oliver Gauert, der har en mumieudstilling bag sig i Roemer-Pelizaeus Museum i Hildesheim, havde også gjort sig tanker om præsentationen af Tutankhamons og de to fostres opstilling i GEM. Endelig bød Marc Gabolde fra universitetet i Montpellier ind med sin fortolkning af de meget omdiskuterede DNA-analyser af Tutankhamon og hans familie. Den eneste tilfredsstillende løsning på den “søster”, som DNA’en giver som Akhenatens hustru (den “yngre kvinde” fra KV 21 blandt de undersøgte mumier), er at det ikke er

Fig. 3

Trækisten med de interessante kartoucher blev fundet udenfor Tutankhamons grav og har derfor Carter obj. nr. 1k.

hans søster, men hans kusine, og dette skulle være acceptabelt inden for de foreliggende DNA-tal. Dermed kan de opnåede data bringes i overensstemmelse med det historiske materiale (forudsat at man kan acceptere, at den omdiskuterede person kan være Nefertiti!⁴ [LM]).

Mandag kørte vi til GEM til de sidste foredrag. Her fortalte den ægyptiske konservator Medhat Abdallah om samlingen af et træskrin med hvælvet låg og en indskrift med historiske implikationer (Carter obj. nr. 1k) [fig. 3]. Træet (cedertræ på en ramme af tamarisk) fremstår hvidt (af calciumkarbonat, magnesiumkarbonat, huntit), indskriften står på et bånd af gult (arsenik og svovl) med blå hieroglyffer (bl. a. kobber og calcium). Bindemidlet i farverne er animalsk lim. På de to knopper, hvorom en snor kunne vikles som lukkemekanisme, står henholdsvis (Ankhkheprura *meri*-Neferkheprura) og (Nefernefruaten *meri*-Waenra)]. Det lange tekstbånd rummer ud over gængse titler kartoucherne *nsw bit* (Neferkheprura-Waenra) (Akhenaten)], *nsw bit* (Ankhkheprura-*meri*-Neferkheprura) og stor kgl. gemalinde (Meritaten)]. Under konferencen blev skrinet konsekvent omtalt som “the Smenkhkara box”, uden at nogen kom med bemærkninger i den anledning. Dette er imidlertid en tilsnigelse, da navnet Smenkhkara ikke forekommer på den, og det “Ankhkheprura-*meri*-Neferkheprura” med det integrerede tilnavn “elsket af Neferkheprura”, der rent faktisk står på den, referer ikke til Smenkhkara,

men til den omdiskuterede hersker Ankhkeperura Nefernefruaten (sandsynligvis Nefertiti).⁵ Den hieratiske tekst omtaler “*Kedi*-skrinet. Hvad der er deri fra ‘At ødelægge bueskytterne-huset’” og en liste over klædninger af linned (oversat af A.H. Gardiner på Carters kort).

Herefter fulgte konservator Nagm el-Dins rapport om hans arbejde med at tråde mange tusind perler på snor for at rekonstruere en perlebetrukket fodpude med et motiv af fanger i kreds, som kongen kunne træde på. Hans præsentation lod en del tilbage at ønske, men det var interessant at konstatere, hvordan hans bunke af blandede perler ganske præcist afspejler den ægyptiske palet, hver farve med hver sine kemiske bestanddele: rød, hvid, sort, gul, grøn, lys blå og mørk blå. Konservator Hussein el-Kamal og Nuzomo Kawai (på vegne af yderligere to japanske kolleger) gennemgik konstruktionen af løvesengen og en stridsvogn, der d. 23. maj blev overflyttet til GEM, og trækonservator Andreas Krupa fra Köln sluttede af med at gøre rede for det yderste gyldne skrin over kongens kister, og hvordan det mon kunne flyttes. Den eneste måde vil

4 For denne og alternative muligheder se J.R. Harris, ‘Apropos Nefertiti (1): Hvem var Nefertiti?’, *Papyrus* 28/1, 2008, s. 10-17.

5 Se J.R. Harris, ‘Apropos Nefertiti (2): Smenkhkara resartus’, *Papyrus* 28/2, 2008, s. 14-23 med omtale af det relevante skrin på s. 19.

Fig. 5 Tutankhamons nyrestaurerede sko.

Fig. 4a og b Besøg i laboratoriet i GEM.

være simpelthen at tage det fra hinanden, hvilket vil gøre det muligt at studere det nærmere og stabilisere det. Da gipslaget stadig har tendens til at falde af, arbejder træet stadigvæk, og i de nye omgivelser vil omhyggelig klimakontrol være påkrævet.

I pausen kom konferencens højdepunkt: besøg i konservatorværkstedet, hvor genstande stod frit fremme og kunne fotograferes. Låg blev løftet af skrin for at vi kunne få et kig indeni, og restaureringsteknikkerne blev forklaret [fig 4a og b]. Mange

kolleger fik julelys i øjnene og kameraerne frem [fig. 5]. Ikke mindre spændende var besøget i et af magasinerne, hvor der dog var fotoforbud. Her lå de små, skrøbelige fostermumier i hvad der lignede (og sikkert var) konditorkageæsker med cellofanlåg og sløjfe. De mindede om karboniserede filo-plader, og kraniet på det største af fostrene var mere fladtrykt/sammensunket end på fotografierne fra 1920'erne. Hvordan kan sådanne levn af små personer udstilles? Der er på den ene side etiske hensyn og på den anden side ønsket om at imødekomme publikums nysgerrighed. Anbefalingen er, at med undtagelse af ansigtet skal de dækkes af ultratyndt, japansk papir, der kun lader mumiernes omrids synligt. Det største foster skal muligvis lægges tilbage i sin lille kiste, hvorimod det mindste er for skrøbeligt til overhovedet at kunne blive flyttet fra sit nuværende underlag. Begge fostre skal løbende tjekkes for svampeangreb og andre tegn på yderligere forfald.

Sammenfattende må man sige, at GEM har taget et prisværdigt og nødvendigt initiativ ved at invitere udenlandske specialister til at bidrage til at løse de mange problemer og risici, som hele udflytningen medfører, og de årlige konferencer, hvis indlæg forventes publiceret, er en inspiration for alle de involverede parter, der har ganske forskellige ekspertiser.

Boganmeldelse

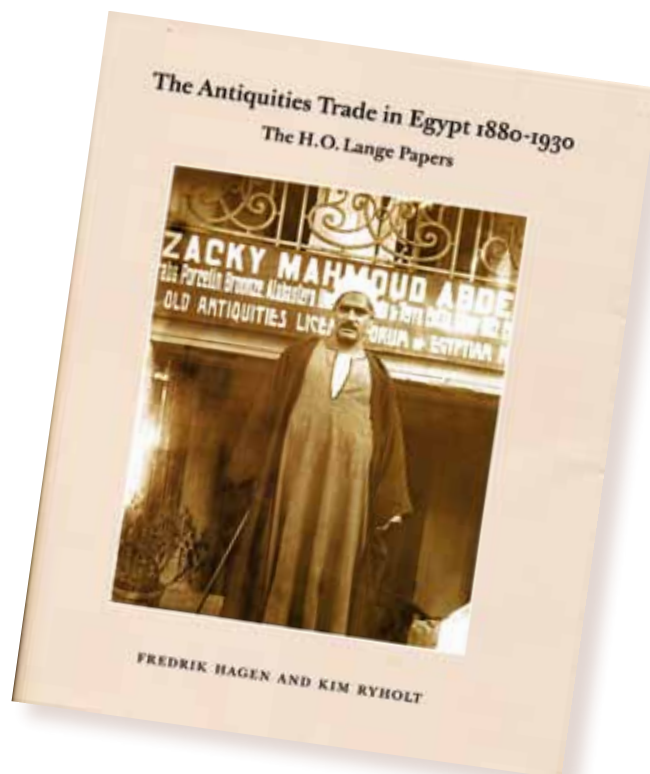
Lise Manniche

Fredrik Hagen og Kim Ryholt
The Antiquities Trade in Egypt 1880-1930
The H.O Lange Papers
Scientia Danica. Series H, Humanistica, 4, vol. 8
Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab,
København 2016
335 s., talrige illustrationer, kartonindbundet,
300 kr.

Udgangspunkt for bogen er den omfattende korrespondance og talrige dagbøger og fotografier, som overbibliotekar og ægyptolog H.O Lange var ophavsmand til under sine to ophold i Cairo sammen med sin hustru Jonna i 1899-1900 og 1929-1930. Lange var ansvarlig for anskaffelsen af en lang række ægyptiske oldsager, som nu kan ses på Glyptoteket og Nationalmuseet og fik derfor et enestående kendskab til handlen med antikviteter.

For at skrive den har forfatterne været igennem en ufattelig mængde forskelligartet materiale og har måttet sætte sig ind i den tids lovgivning omkring eksport og handel med antikviteter. De har udfærdiget en omfattende liste over de mange, der på en eller anden måde var involveret i de forskellige aktiviteter, hvilket i sig selv præsenterer et fascinerende persongalleri. Hvis man har beskæftiget sig med den tidligere ægyptologis historie, er det nyttigt at få nogle af disse legendariske skikkelser sat ind i deres sammenhæng.

Bogen er opdelt i to kapitler, som det, trods de mange underafsnit, kræver en vis udholdenhed at komme igennem. Rejsen i lænestolen bliver dog oplivet af de mange illustrationer, hvoraf de fleste i sagens natur er ældre, samtidige fotografier af relevante personer og steder. Forfatterne har været på studietur til Ægypten for at finde spor af de lokaliteter, hvor handlen fandt sted, og man fornemmer, at selv om mange bygninger er forsvundet, har det været en spændende opgave. De originale tekster i bogen er på forskellige sprog, men de danske er, utvivlsomt til mange interesserede læsers lettelse,

blevet oversat til engelsk. Der er nyttige appendikser f.eks. om løn til og organisering af de ansatte i antikvitetstjenesten, om Langes egen baggrund samt fyldig bibliografi og indeks.

Den grafiske udformning af bogen har været underlagt udgiverens faste format med to tekstkolonner på hver side. Det medfører mange orddelinger i det engelske, hvoraf nogle, især i introduktionen, virker noget distraherende. Mange af illustrationerne er ganske mørke og kunne have vundet ved lidt yderligere omhu. Under alle omstændigheder er bogen et betydningsfuldt bidrag til en side af ægyptologien, hvor de mest spektakulære transaktioner nok er velkendte, men hvor den større sammenhæng har været mere tåget, og forfatterne fortjener stor ros for at have fokuseret på en dansk forsker, der spillede en væsentlig rolle.

LM

Der er blevet gjort det ene spektakulære fund i Ægypten efter det andet i den sidste tid. Arkæologer har for eksempel opdaget rester af en hidtil ukendt pyramide i Dahshur. Der er blevet fundet grave i Aswan og haveanlæg i Luxor. Og i Kom el-Heitan ved Amenhotep III's tempel dukker der hele tiden nye, store fund op. Selv på dansk TV kan vi nu se "breaking news" med danske ægyptologer, når de bliver gjort store fund i Ægypten, og der skal gøres

rede for hvornår, hvorfor og hvordan. Ny teknologi bliver brugt under udgravninger og ved efterbearbejdelse af fund, og eksperter kan i dag undersøge genstande og arkitektur på en helt anden måde end for blot få år siden – og bringe nye, interessante fakta frem i lyset. Både nye og gamle fund bliver også i høj grad studeret, kategoriseret, fotograferet og publiceret – mange gange i databaser, der kan tilgås online eller i værker af anerkendte forskere,

som også bliver stillet gratis til rådighed på nettet.

Der er i det hele taget de gode nyheders tid, for der meldes også om, at flere og flere turister rejser til Ægypten. Langtfra så mange som i de gode, gamle dage før 2011, men der er en stigning i interessen, og den gælder ikke kun badebyerne ved Rødehavet, men også Cairo, Luxor, Aswan og Nilkrydstogter. Det har Ægypten og ægypterne også fortjent.

FUND & FORSKNING

Sakkara

KHAEMWASETS MONUMENT

Forskere fra Waseda University i Tokyo ledet af Sakuji Yoshimura og Nozomu Kawai har i den nordvestlige del af Sakkara udgravet noget af Khaemwaset's monument. Holdet har undersøgt blandt andet stedets arkæologiske lag, byggeteknikker og gulvbelægning. Under rydningen af et af områderne fandt man en grube med forskellige genstande, herunder potteskår, relieffragmenter og et fragment af en fajance-shabti fra det 19. dynasti. En delvist ødelagt indskrift på shabti'en er yderligere bevis på, at denne del af Sakkara fungerede som nekropol i det 19. dynasti.

'Nile Currents', *Kmt* 28. januar 2017, s. 7-8.

GRAVE FRA 26. DYNASTI

R. Hussein og hans hold har arbejdet på en gruppe af grave fra det 26. dynasti syd for Unas' pyramide. Arbejdet på disse grave er en del af et større projekt, der går ud på at kortlægge alle grave fra 26. dynasti i Sakkara. På den måde bliver det muligt at sammenligne variationer i de tekster, der er skrevet på gravvæggene. Det er dog ikke kun

Kolossen som fundet. Foto Luxor Times.

epigrafiske undersøgelser, R. Hussein og hans hold udfører i Sakkara. De har også foretaget udgravninger i området, og under disse udgravninger har man fundet flere fragmenter fra Khaemwaset's restaurering af Unas' pyramide samt nogle gådefulde hundebegravelser. 'Nile Currents', *Kmt* 28. januar 2017, s. 8.

Heliopolis

I mange år har Dietrich Raue fra universitetet i Leipzig sammen med ægyptiske kolleger gravet i Matariya, oldtidens Heliopolis, teologisk set den vigtigste by i det gamle Ægypten. Ud over Sesostri's I's obelisk har der længe kun været nogle enkelte relieffer at se, men i de senere år er der dukket andre frem.

Kolossen som opstillet. Foto Pia Adamsen.

Ekspeditionen arbejder under ekstremt vanskelige forhold, for dels trænger husene sig på, dels er undergrunden intet mindre end en sump af beskidt vand og mudder. Den 7. marts i år blev der gjort to fund, der må have gjort det besværlige arbejde umagen værd. Det drejer sig dels om den øverste del af en kalkstensstatue af Sethi II (80 cm høj fra brystkasse til isse), dels om overkroppen og kronen af en hel kolos, som i første omgang, på grund af sin størrelse, fik prædikatet "Ramesses II".

Den er beregnet til at have været 9 m høj inkl. en base. Med anvendelse af en enorm kran blev kolossen frigjort fra mudderet, og det viste sig så, at der på ryggen var rester af et af Psammetik II's navne (han regerede fra 595-589 f.Kr.). Den er dermed den største kolos fra Sentiden. Den blev med eskorte ført til Cairo, hvor den blev opstillet i haven (tids nok til at blive set af DÆS-medlemmer på Nilkryds få dage senere). Nyheden blev anset for vigtig nok til at blive dækket af vores TV2. Kolosser er der jo en del af i Ægypten, men det interessante her er dels, at den blev fundet i Heliopolis, dels at det ikke drejer sig om de sædvanlige megalomanner (Amenhotep III og Ramesses II), men om en farao, som formodentlig er ukendt for de fleste. Kolossen blev fundet foran resterne af indgangen til et tempel bygget af Ramesses II.[LM]

<http://luxortimesmagazine.blogspot.dk/2017/03/ramesses-ii-colossus-discovered-in-old.html>

Lagt på nettet 9. marts 2017.

Dahshur

NY PYRAMIDE

Ægyptiske arkæologer, der arbejder i et område nord for Snofrus knækpyramide, har fundet resterne af en pyramide fra det 13. dynasti. Adel Okasha,

Foto Luxor Times.

generaldirektør for Dahshurs nekropol, og Mahmoud Affi, antikvitetsektorchef, forklarer, at resterne er i god stand og består af en del af de indre strukturer i pyramiden. Det drejer sig om resterne af en korridor, der fører ind i pyramiden, et rum i den vestlige del af strukturen samt en hal, der leder til en rampe. Der blev blandt andet også fundet en alabastblok med ti linjer hieroglyftekst, som fortæller, at det var en kong Ameny Qemau, der byggede pyramiden. Teksten skal nu undergå yderligere studier.

<http://english.ahram.org.eg/News/262156.aspx>

og <http://english.ahram.org.eg/News/262348.aspx>

Lagt på nettet 3. april 2017 og 5. april 2017.

I området kendes allerede en pyramide med navnet på Ameny Qemau, som blot regerede to år som den femte konge i det 13. dynasti. Om hans regering og fundet af den nye blok med hans navn se https://en.wikipedia.org/wiki/Ameny_Qemau [LM].

Abydos

BÅDMALERIER OG MYSTISKE KRUKKER

Tæt på Sesostri III's grav i Abydos ligger en bygning, der blev lokaliseret allerede mellem 1901 og 1903. Dengang var der ikke tid til at udgrave noget, men det har arkæologer fra Penn Museum på University of Pennsylvania nu gjort. På væggene i bygningen, der måler 13 x 4 m, fandt man afbildninger af både i alle størrelser. På bygningens gulv har der stået en rigtig båd, men kun få træplanker er bevaret.

Afbildningerne af bådene er detaljerede med master, sejl, reb, kahytter, årer og nogle gange også roere, fortæller Josef Wegner fra Penn Museum. Der er bevaret 120 bådafbildninger, men der har formentlig været mange flere. Der er også afbildninger af kvæg, gazeller og blomster. Nær bygningens indgang fandt arkæologerne mere end 145 keramikkrugker, der lå begravet med halsen vendt mod indgangen. Krukkerne har været brugt til transport af øl og andre flydende varer.

Fundet har mystificeret arkæologerne, som håber at kommende udgravninger vil kaste mere lys over sagen. For eksempel ved man ikke, hvem der dekorerede væggene med de mange både og hvorfor. En mulighed er, at der byggede båden, også dekorerede væggene. En anden mulighed kunne være, at de folk, der deltog i Sesostri III's begravelsesceremonier, gjorde det. Forskerne har heller ikke kunnet fastslå, hvad ølkrugkerne ved indgangen har været brugt til. Måske blev der ofret væsker fra krukkerne for at imitere, at båden kunne "flyde" ind på plads i bygningen. Det er også muligt, at væskerne fra krukkerne er blevet brugt til at smøre ørkensandet på den rute, båden blev trukket ad. Josef Wegner foreslår selv, at krukkerne har været med på hele kongens rejse mod graven og dermed fået en rituel betydning, så de skulle gravsættes sammen med andre genstande, der hørte til de kongelige begravelsesriter. Penn Mu-

seum og Antikvitetsministeriet i Ægypten planlægger videre udgravninger på stedet.

<http://www.newhistorian.com/discovery-egyptian-tableau-offers-questions-answers/7508/>

Lagt på nettet 7. november 2016.

Luxor Østbred

NY STATUE AF AMENHOTEP III

I marts 2017 fandt Hourig Sourouzian og hendes hold under udgravninger i Kom el-Heitan en næsten intakt statue af Amenhotep III. På Verdensarvens Dag d. 22. april i år blev den indviet som den nyeste beboer i Luxor Museum, opsat foran museets facade. Den er af sort granit, 248 cm høj og viser kongen siddende med sit nemes-hovedklæde på, som vi kender det fra utallige andre fremstillinger. Så statuen er ikke

Foto Ministry of Antiquities.

FOTO LUXOR TIMES.

unik (der findes over 2000 statuer af ham!). Det specielle er dels at den er så velbevaret (kun lidt af kobraslangen på panden og skægget mangler), dels at den har set dagens lys efter omkring 3500 år under mulde. Teksterne på bagsiden omtaler, ikke uventet, kongens jubilæer. [LM] <http://luxortimesmagazine.blogspot.com/2017/04/amenhotep-iii-joins-luxor-museum.html>
Lagt på nettet 21. april 2017.

NY STATUE AF RAMESSES II

Efter næsten 60 år er en kolossalstatue af Ramesses II atter kommet på benene igen og placeret på sin oprindelige plads foran Luxortemplets første pylon. Ægyptiske arkæologer fandt statuen i 1958. Dengang var den i brækket i 57 stykker – formentlig ødelagt ved et jordskælv i det 4. århundrede e. Kr. Antikvitetschef i

Jay Heidel arbejder med blokkene i Luxor-templet. Foto Ray Johnson.

Luxor, Mustafa Waziri, fortæller, at stykkerne dengang blev fjernet og lagt i magasin, men i november 2016 begyndte konservatorer at sætte statuen sammen igen. Statuen er hugget i sort granit, vejer 75 tons og er 11 meter høj. Den forestiller en stående Ramesses II med dobbeltkronen flankeret af en 1,5 m høj statue af dronning Nefertari. <http://english.ahram.org.eg/News/265287.aspx>
Lagt på nettet 20. april 2017.

ORIENTAL INSTITUTE DOKUMENTERER
Epigraphic Survey fra OI (Oriental Institute i Chicago/Chicago House i Luxor) har haft en travl sæson på flere lokaliteter i det thebanske område. W. Raymond Johnson fra OI står i spidsen for instituttets mange projekter. I Luxortemplets open-air museum og opmagasineringsområder er der iværksat et nyt dokumentations- og databaseinitiativ, som Jay Heidel er ansvarlig for. Sammen med to fotografer har Jay

Heidel udviklet et system, der med digitale fotos og en særlig scanningsteknik kan skabe en slags "landkort" over alle blokkene, der også bliver nummereret og udsmykningen kopieret i facsimile. Indtil videre er der registreret 1780 talatat-blokke fra Akhenatens byggeri i Karnaktemplet. Det er i øvrigt planen, at blokkene skal tilbage til Karnaktemplet. <https://oi.uchicago.edu/research/current-season>
Lagt på nettet 15. marts 2017.

Luxor Vestbred

TYSKE ARKÆOLOGER OMKRING TT 232 I DRA ABUL NAGA

Det tyske arkæologiske institut i Cairo (DAI) har under ledelse af Daniel Polz fortsat instituttets udgravninger i den store forgård ved TT 232, der ligger ved kong Nubkheperra Intefs pyramidekompleks fra det 17. dynasti. TT 232 var oprindeligt en stor saff-grav, bygget af Amons ypperstepræst Minmontu i

begyndelsen af det 18. dynasti. Arkæologernes største udfordring var at få ryddet forgården for store mængder sten og sand. For at kunne bestemme gårdens indre og ydre afgrænsning var man tillige nødt til at rydde langs den sydlige del af den mur, der har omkranset gården. Det fremgår nu tydeligt, at størsteparten af muren var hugget ud af grundfjeldet på stedet og derefter bygget kunstigt op med soltørrede lersten. Dem er der desværre ikke bevaret ret mange af. Muren var malet hvid og prydet med en eller flere rækker af gravkeglers stempet med Minmontus navn og titler. Gårdens østlige indgangsområde blev også ryddet.

Ved tidligere udgravninger har instituttet lokaliseret grav K 13.6 i den nordlige del af TT 232's forgård. K 13.6 er fra det 18. dynasti og består af en lille gård og en T-formet grav hugget ud i klippen. Både TT 232 og K 13.6 blev genbrugt i ramessidetiden, formentlig i det 20. dynasti, og under en endnu senere genanvendelse er der blevet udhugget en række yderligere gravkamre. Disse er endnu ikke ryddet.

Stenblokke med dekoration fundet i TT 232's forgård dateres til ramessidetiden ligesom en lille obelisk, der var rejst foran gårdens vestlige mur. Den nye ejer af graven var præst og skriver og hed Amenpanefer. Der er også udsmykning, der viser hans hustru, og stenblokkene bærer indskrifter med religiøse tekster, såsom en hymne til Ra. Der blev også fundet fragmenter fra mindst tre forskellige statuer af Amenpanefer og hans hustru samt andre statuefragmenter.

Forgården til grav K 13.6 blev i Ny Rige brugt til kult og tilbedelse, og i det 26. dynasti blev graven igen brugt til begravelse. På det tidspunkt blev forgården delvist ændret til et sted, der blev brugt under begravelsesriterne.

Der er to huller i den sydlige del af K 13.6's facade, og hullernes form antyder, at de har været brugt til gravsteler, som arkæologerne har fundet fragmenter af samme sted.

Instituttet har også brugt den arkæologiske sæson på at dokumentere og restaurere blandt andet de indtil videre 22 sarkofaglåg af træ og mumiemasker, som tidligere blev fundet i forgården ved grav K 93.12. De bliver nu dokumenteret gennem studier, fotos og tegninger. Det meste materiale stammer fra det 21. og det 22. dynasti, men der er også keramik, arkæobotanisk materiale og småfund, bestående af nakkestøtter, skrin, stole, ostraka og mumierester fra det 18. dynasti og frem. Mumieresterne består af ganske få delvist hele mumier og et stort antal fragmenteret knoglemateriale. Begge køn og alle aldersgrupper er repræsenteret, og det har været muligt at bestemme, at de døde blandt andet har lidt af overvægt, slidgigt, formentlig tuberkulose, tandsygdomme, infektioner og stofskiftesygdomme. Forskerne mener desuden at kunne påvise et tilfælde af meningitis.

'Nile Currents', *Kmt* 28, januar 2017, s. 8-9.

ÆGYPTISKE ARKÆOLOGER UDGRAVER GRAV -157- I DRA ABUL NAGA

Denne grav har ikke et officielt TT (Theban Tombs) nummer, men i et referenceværk af F. Kampp (*Die thebanische Nekropole* fra 1996, fig. 663) er den nummer -157-. Den ligger umiddelbart syd for den let tilgængelige TT 255 i Dra Abu el-Naga, den nordlige del af den thebanske nekropol. Et ægyptisk hold under ledelse af Mustafa Waziri fjernede 450 m³ grus og sand, der dækkede indgangen og opdagede ved samme lejlighed yderligere to

Grav -157-. Foto Luxor Times.

(unummererede) grave, der havde indgang fra samme forgård.

Graven er fra 18. dynasti og af den gængse T-form med bemalet vægudsmykning og et velbevaret loft udsmykket med geometriske mønstre. En 9 m dyb skakt har to rum for neden, hvoraf kun det østlige i skrivende stund er undersøgt. Ejeren var Userhat, dommer i byen. Navnet er ikke sjældent, men der er ikke registreret nogen gravkegle med en titel, der kunne passe. I korridoren blev fundet en velbevaret kiste, der omtales også en stele, og på et billede ses fødderne af en statue af træ. I det 21. dynasti var den inderste del af graven blevet genanvendt til nye begra-

velser, og det er i denne sammenhæng at de nyligt fundne kister skal ses. Det drejer sig om 10 rigt udsmykkede træ-kister og 8 mumier. Mere end 1000 shabti-figurer af ler og nogle dummy krukke blev fundet i skakten, og disse kunne tilhøre Userhat, da krukkerne umiddelbart ligner dem, der blev fremstillet i 18. dynasti. I alt er der i skrivende stund fundet omkring 1400 genstande. [LM]

<http://luxortimesmagazine.blogspot.dk/2017/04/exclusive-footage-amazing-new-finds-by.html>

Lagt på nettet 17. april 2017.

Khonsuemheb og hans hustru. Foto Waseda University.

JAPANSKE ARKÆOLOGER FINDER NY GRAV I KHOKHA

I begyndelsen af året dukkede en anden thebaner ud af glemslen. Japanske arkæologer under ledelse af Jiro Kondo fra Waseda University var i gang med at tømme grus og affald ud af den ganske ødelagte og længe utilgængelige TT 47 i Khokha, da de opdagede et hul i forgården. Ved nærmere undersøgelse viste det sig at føre til en T-formet grav, hvis ejer kunne identificeres som en skriver (endda "kendt, loyal skriver") ved navn Khonsuemheb (nu KHT 02), "chef for Muts magasin" og "øverste brygmester i Muts magasin". En af væggene i det yderste rum viser Khonsuemheb og hans hustru, der tilbeder Isis og Osiris sammen med to guder med vædderhoved. Isis og Osiris ses igen på en anden væg, og yderligere findes der ved indgangen et relief af fire bavianer, der tilbeder solen Ra-Atum i en båd. Disse temaer viser sammen med stilen, at graven må være udsmykket i ramessidetiden, men dens grundplan tyder på, at den er udhugget i det 18. dynasti. Loftet har geometrisk udsmykning. Det inderste rum er endnu ikke undersøgt. [LM]

<http://www.livescience.com/57739-tomb-of-royal-scribe-uncovered-egypt.html>

Lagt på nettet 2. februar 2017.

Se nu også Jiro Kondo og Nuzomo Kawai, 'Discovered, lost, rediscovers: Userhat and Khonsuemheb', *Egyptian Archaeology* 50, forår 2017, s. 22-26.

SPANSKE ARKÆOLOGER I TT 313 OG 315

Et hold på 20 spanske arkæologer, geologer og andre specialister under ledelse af Antonio Morales fra Middle Kingdom Theban Project fra universitetet i Alcalá i Madrid, som har fokus på grave fra det 11. og tidlige 12. dynasti i Theben, arbejder på at studere tre grave, der blev udhugget i den klippe, der afgrænser Deir el-Bahari mod nord. De blev først udgravet af H. Winlock for Metropolitan Museum of Art i 1920'erne, men kun ganske lidt blev publiceret.

TT 315 tilhørte guvernør, vesir og dommer Ipi. Graven blev senere brugt som stenbrud og derfor alvorligt skadet. Men holdet opdagede under nogle

Balsameringsmateriale fra Ipi's grav.
Foto El Mundo.

fliser i kultrummet en skjult gang, der førte til gravkammeret. Her stod fin sarkofag af "alabast" med indskrifter, beregnet til at veje 8 ton. Ved indgangen til graven blev der i en 1½ m dyb skakt fundet krukker og pakker med balsameringsmateriale, inklusive et klæde og 300 poser med natron. Det ser ud til, at holdet ligefrem har fundet et balsameret hjerte, hvilket er meget usædvanligt.

Ejeren af TT 313 var Henenu, der havde nogle meget bombastiske titler. Han var forvalter for "alle fugle der svømmer, letter og slår sig ned", "hov, horn, vægt og fjer" og inspektør for "alt det der er og ikke er". Hans grav er hele 40 m lang og med flere rum, der fortaber sig i klippemassivet. Der er ni skakter i 5½ m dybde. Der skal udføres en digital 3D model af begge gravanlæg. TT 314, der tilhører seglbæreren for Nedreægypten Harhotep, hører også med i spaniernes koncession. Væggene fra gravkammeret findes i Cairo-museet (CG 28023). [LM]

På spansk: http://www.abc.es/cultura/abci-tesoros-dejo-atras-saqueador-tumbas-deir-bahari-201704200212_noticia.html

Lagt på nettet 20. april 2017.

Om det balsamerede hjerte og de andre balsameringsmaterialer se (på spansk) <http://www.elmundo.es/ciencia-y-salud/ciencia/2017/05/21/591f131e468aebef668b4694.html>

og (på engelsk) <http://english.ahram.org.eg/News/269208.aspx>

Lagt på nettet 21. maj 2017.

ET RITUELT HAVEANLÆG I DRA ABU EL-NAGA

En anden spansk ekspedition arbejder længere mod nord i Dra Abu el-Naga under ledelse af José Galán fra Proyecto Djehputy/det Spanske Nationale Forskningsråd i Madrid. I nærheden af Djehoutys grav (TT 10) har de ved indgangen til en grav fra Mellemste Rige fundet et unikt haveanlæg i stil med de rituelle haver, der undertiden ses afbildet på væggene i gravkapperne. Her er vi dog i Mellemste Rige. Haven måler

3x2 m og består af felter på hver 30x30 cm med to forhøjede bede i midten, måske til et træ eller en busk. 30 cm af en af rødderne i hjørnet er bevaret. I nærheden blev udgravet et lille kapel af lersten med tre 13. dynasti steler i tilhørende Renef-seneb, Khemenit og en anden. [LM]
<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/9/40/267024/Heritage/Ancient-Egypt/Unique-funerary-garden-uneearthed-in-Thebes.aspx>
Lagt på EEF 3. maj.

En rituel have fra Mellemste Rige. Foto Ministry of Antiquities.

GIGTPLAGEDE HÅNDVÆRKERE I DEIR EL-MEDINA

Der er godt og vel 2 km fra Deir el-Medina til Kongernes Dal henover de thebanske klipper. Turen er noget af vejen forholdsvis stejl, og håndværkerne, der udhuggede og udsmykkede gravene i Kongernes Dal, vandrede ad denne rute uge efter uge i mange år. En ny undersøgelse viser, at det fik de slidgigt af i knæ og ankler.

Anne Austin fra Stanford University i Palo Alto, Californien, har undersøgt knoglerester og andet menneskeligt materiale fra Deir el-Medina og sammenlignet det med lignende materiale fra andre steder i Ægypten. Hun kom frem til, at mange af mændene fra Deir el-Medina havde mere slidgigt i knæ og ankler end kvinderne, og det undrede hende. Ganske vist er det hårdt arbejde at udhugge, udskære og male en grav, men denne type arbejde berører i højere grad overkroppen og ikke knæ eller ankler. Men så slog det hende, at mens kvinderne blev i landsbyen, vandrede mændene hver uge over klipperne til den lejr, de havde midtvejs mellem Deir el-Medina og Kongernes Dal. Fra Deir el-Medina til lejren er der en stigning på 151 m. Mændene boede i lejren i løbet af ugen og vandrede ned til Kongernes Dal og tilbage igen til lejren hver dag. Selvom det er en kort tur, er den stejl med en stigning på 93 m fra lejren ned til Kongernes Dal. Dertil kommer, at mændene formentlig gjorde denne tur omkring 161 dage om året, og med en karriere som ansat ved kongegraven og den thebanske nekropol, der godt kunne vare over 25 år, bliver det til virkelig mange vandreture op og ned ad klippesiderne. I hvert fald nok til at man i Deir el-Medina fik mere slidgigt i knæ og ankler end andre steder, konkluderer Ann Austin.

<http://www.sciencemag.org/news/2016/11/steep-commute-gave-ancient-egyptian-workers-osteoarthritis>
Lagt på nettet 22. november 2016.

RESTAURERING AF RAMESSES III'S TEMPEL I MEDINET HABU

Epigraphic Survey fra OI (Oriental Institute i Chicago/Chicago House i Luxor) har under ledelse af W. Raymond Johnson haft adskillige projekter i den netop overståede sæson i Medinet Habu. Projekterne er støttet af blandt andet USAID Egypt og the Rockefeller Brothers Fund (RBF).

For at besøgende i templet også kan få adgang til den vestlige del af templet, har man restaureret sandstensbrolægningen langs templets ydre, sydlige mur. Muren af soltørrede lersten, der løber parallelt med sandstensbrolægningen, er restaureret i højden for at afgrænse sandstenene og vise, at det er her, de besøgende kan gå. På den måde undgår man forhåbentlig, at besøgende bevæger sig ud i områder af templet, hvor der er risiko for at ødelægge noget. De lersten, der bliver brugt i dette restaureringsarbejde, bliver stemplet med et U og et C (der står for University of Chicago) og stenene bliver lavet i forskellige størrelser. Originale sten fra Ramesses III's tid er nemlig væsentligt større end originale sten fra for eksempel det 25. dynasti.

Butehamuns hus i det sydvestlige hjørne af tempelområdet er også under restaurering. Komplekset, der er dels hus, dels kapel, blev ryddet allerede i 1930'erne, og nye undersøgelser har vist, at man allerede dengang havde udgravet huset fuldstændig. Hele området er blevet konsolideret og dokumenteret på ny, og konservatorerne har sikret de oprindelige vægge såvel som de dem, der blev bygget under den oprindelige udgravning i 1930'erne. Det er planen, at der skal etableres en sti rundt om bygningen og udarbejdes plancher, der fortæller om Butehamun.

Epigraphic Survey har også arbejdet på den ødelagte vestlige port, som var den administrative hovedindgang i oldtiden. Indgangen lignede den østlige, som stadig er bevaret, men var noget større og fortrinsvis bygget af soltørrede lersten, dækket af sandstensblokke. Og i modsætning til den østlige port blev den vestlige port totalt ødelagt på et tidspunkt under uroligheder i det 20. dynasti. Den vestlige port blev som den østlige også benyttet som kongelig residens. Blokkene fra tårnene blev ødelagt ad to omgange, og på et tidspunkt blev indgangen muret totalt

Butehamons hus inden
for Medinet Habu-
templets vestmur. Foto
Ray Johnson.

til og de store sandstensblokke gen-
brugt. Nogle af dem findes i en ptole-
mæisk sideport, der fører til det lille
Amon-tempel. Blokke og fragmenter
fra den vestlige port bliver dokumente-
ret, digitalt fotograferet og analyseret
og ført ind i en database.

DETEKTIVARBEJDE I DET LILLE TEMPEL

Arbejdet med at dokumentere demoti-
ske og kristne graffiti i det lille Amon-
tempel nord for det ptolemæiske an-
neks fortsatte også. Ved at bruge særlig
softwareteknologi er det muligt at se
næsten usynlige tekster, og det viste sig,
at findes mindst fire lag af tekster og
billeder på væggene. Mindst to af la-
gene er fra kristen tid. Arbejdet er rent
detektivarbejde, men det er vigtigt at det
bliver gjort nu, for den stigende luftfug-
tighed i Ægypten er skyld i, at teksterne
risikerer at forsvinde for altid.
[https://oi.uchicago.edu/research/
current-season](https://oi.uchicago.edu/research/current-season)
Lagt på nettet 15. marts 2017.

Der kopieres i det lille tempel i Medinet Habu.
Foto Ray Johnson.

Vigtig information for DÆS-medlemmer

Mødekalenderen findes på hjemmesiden **www.daes.dk**

Hvis du har problemer med at få adgang til den, kan du henvende dig til DÆS,
mail@daes.dk

Medlemsbladet **PAPYRUS** sendes ud med Bladkompagniet uden konvolut.

Hvis du af en eller anden grund endnu ikke har modtaget det, er det vigtigt skrive til
mail@daes.dk, så det kan blive eftersendt.

Husk at meddele flytning og ændring af email-adresse på **mail@daes.dk**
Ellers går du glip af Papyrus og vigtige informationer.

Læs om gavekort - - - →

Statuer i templets forgård 31. marts 2017. Foto LM.

KOM EL-HEITAN

I løbet af de første to måneder af året blev rester af yderligere 66 dioritstatuer af gudinden Sakhmet bragt for dagen bag Memnon-kolosserne i Amen-hotep III's dødetempel i Kom el-Heitan. De tyske arkæologer under ledelse af Hourig Sourouzian var i gang med at spore fundamenterne til muren mellem forgården og søjlehallen, da fundet blev gjort. Statuerne skal restaureres og derefter stilles op igen. Under hvide lagner afventer flere andre nye fund, bl. a. en statue og en kolos af kongen med dronning Teje ved sin side, også afsløring og opstilling. Med sin "kinesiske hær" af Sakhmet-statuer vil kongens dødetempel blive en unik seværdighed, når udgravningsarbejdet en dag er afsluttet og skulpturerne sat på deres plads. [LM].

<http://www.egyptindependent.com/66-statues-pharaonic-goddess-sekhmet-discovered-luxor/>

Lagt på nettet 8. marts 2017.

Gavekort til medlemsskab af DÆS

Kender du en fødselar eller en, der bare vil blive glad for et års medlemsskab af DÆS?

Kontakt os på mail@daes.dk – vi laver et fint kort med modtagerens navn, som du kan printe ud og sende.

Alejandro under arbejdet i graven.
Foto Patricia Mora.

Aswan

NY GRAV I QUBBET EL-HAWA

Spanske arkæologer under ledelse af Alejandro Jiménez-Serrano fra universitetet i Jaen har under deres arbejde i Qubbet el-Hawa i Aswan fundet en intakt grav der tilhører Shemai, hvis titel endnu ikke er afklaret. Han var bror til Sarenput II, hvis grav længe har været en turistattraktion. Deres far, Khema, var guvernør i Elefantine under Amenemhet II. Graven rummede både kister, mumierester, modeller og keramik. Der kendes nu 14 medlemmer af denne vigtige familie, fordelt på flere generationer. Da DÆS var forbi d. 30. januar og kort talte med arkæologerne, var der en vis aktivitet ved siden af Sarenputs grav og absolut ingen adgang – hvilket set i bak spejlet ikke er så mærkeligt. Den nye grav har fået nummer QH34bb. [LM]

<http://english.ahram.org.eg/News/261435.aspx>

Lagt på EEF 22. marts 2017

Video af udgravningen og flere detaljer (på spansk) <http://www.elmundo.es/ciencia-y-salud/ciencia/2017/04/03/58e116d946163f6e678b4658.html>

Ziff Jonker passer standen. Foto Louise Alkjær.

Historiske Dage

Dansk Ægyptologisk Selskab deltog for anden gang ved begivenheden Historiske Dage, der løb af stablen d. 25. og 26. marts i Øksnehallen i København. DÆS havde sin egen, flotte stand, hvor vi præsenterede Papyrus, vores rejser og ikke mindst tilbød medlemskab af selskabet til særlig reduceret messepris. Både lørdag og søndag optrådte repræsentanter fra DÆS på de forskellige scener foran et stort publikum. Lørdag lige over middag interviewede Paul John Frandsen Kim Ryholt om antikvitetshandel i Ægypten, og senere på eftermiddagen talte Elin Rand Nielsen og Louise Alkjær om rejser i Ægypten og Sudan. Søndag formiddag fortalte Ziff Julie Jonker og Louise Alkjær sammen med en mumie om balsameringsmysterier. Historiske Dage var meget velbesøgt, og særligt om lørdagen var der trængsel i gangene i Øksnehallen. I 2018 finder messen sted 10. – 11. marts.

NETNYT

Karnak-templets scener og indskrifter

Via CFEETK's (*Centre Franco-Égyptien d'Étude des Temples de Karnak*) hjemmeside kan den interesserede læser nu downloade det næsten nye værk *Inventaire des monuments, objets, scènes et inscriptions des temples de Karnak* af Sébastien Biston-Moulin. Der tale om et meget stort værk fra 2016 på mere end 500 sider. Det findes kun på fransk. Samtidig har CFEETK færdiggjort dokumentationen af Opet-templet i Karnak. Scener, indskrifter, translitterationer, bibliografi, gamle fotos og endelig nye, digitale fotos fra templet ligger nu tilgængeligt online. Templet, der mestendels blev bygget under ptolemæerne og romerne, har fine og velbevarede scener, der relaterer sig til Osiris-myten. <http://www.cfeetk.cnrs.fr/karnak/?iu=1747>

Dokki Gel: et møde mellem ægyptisk og afrikansk arkitektur

*Dominique Valbelle og
Séverine Marchi*

Tutankhamons salvekrukker

Lise Manniche

Mumiernes indre

Anne Haslund Hansen

Apis-templet i Frederiksberg Have

Thomas Christiansen

3. Tutankhamon-konference i Cairo

Lise Manniche

Boganmeldelse

Lise Manniche

